



7. Spontánně zarostlé složiště sádrovce u elektrárny Nováky, Slovensko. Všechny barevné snímky © Karel Prach.

kém okolí zachována přirozená společenstva, z nichž se mohou žádoucí druhy šířit.

Silniční okraje

Pokud jsou příkré násypy či zářezy nově postavených silnic tvořeny sypkým a nestabilním materiálem, musí se poměrně rychle stabilizovat a ochránit před erozí. Pak je oprávněné rychlé osetí nebo osázení. Méně strmé násypy a zářezy nebo strmější zářezy v kompaktních pevných horninách je opět nejlepší ponechat spontánní obnově. Pokud jsou blízko vhodné porosty dřevin, uchytí se na těchto stanovištích velmi rychle. Nejčastěji se uplatňují borovice, bříza, osika a vrba jíva, na vlhčích místech olše. V otevřené krajině se vytvářejí spíše travinné porosty s roztroušenými dřevinami. Největším nešvarem a plýtváním prostředky i lidskou prací je osazovat silniční okraje exotickými dřevinami. Nejčastěji se používají růže svraskalá, netvařec křovištní (ten je dokonce invazní) a pámelník bílý. Tyto cizí druhy rostou povětšinou mnohem hůře než druhy domácí a rozsáhlé drahé výsadby často rychle uhynou. Proč se tak po léta děje, je mi záhadou.

Opuštěná pole

V posledních zhruba patnácti letech jsou v některých našich oblastech opouštěna pole. Snížení rozlohy orné půdy je obecně žádoucí, protože Česká republika má z celé Evropy stále nejvyšší míru zornění zemědělské půdy. Některá bývalá pole jsou hned oseta nějakou komerční travní směsí. Ideální by však bylo používat *regionální směsi* složené z druhů, jež odpovídají příslušným stanovištím v dané

krajině a jejichž semena byla sesbírána v okolí. Jinak může hrozit *genetická eroze* zavlečením cizích genotypů a jejich hybridizací s místními. Vhodnou alternativou je ponechat pole spontánní sukcesi (obr. 2). Po krátkém období, kdy převažují jednoleté plevele, a pak vytrvalé plevelné a rumištní druhy (nejčastěji pýr plazivý, pelyněk černobýl a pcháč rolní), se většinou začne kolem osmého roku formovat polopřirozený travní porost, nejčastěji s ovšem vyvýšeným. V té době se může začít bývalé pole pravidelně kosit nebo spásat (dobrou variantou jsou extenzivní pastviny). Pastva a seč brání pronikání dřevin, avšak i spontánní křoviny, které jsou časté a vytrvávají na opuštěných polích hodně dlouho, jsou důležité pro ptactvo a jako protierozní i filtrační pásy. Obavy, že opuštěná pole jsou zdrojem plevelů pro okolní ornou půdu, se při podrobnějším studiu nepotvrdily.

Kůrovcové smrčiny

Některé šumavské smrkové lesy byly v druhé polovině devadesátých let minulého století napadeny lýkožroutem smrkovým. Je zajímavé, že v těsném sousedství skoro úplně suchých smrčín bylo vidět i porosty téměř zcela zelené. Byly to ty, které vznikly spontánním zarůstáním opuštěných pastvin (např. na Medvědí hoře) a byly méně husté než sousední smrkové monokultury. Přirozený horský les asi nikdy nebyl úplně souvislý a s hustým zápojem (Vesmír 85, 223, 2006/4). A takové vůči kůrovci odolné porosty by evidentně vznikly i na místě dnešních uschlých. Pod suchými korunami je dostatečný přirozený nálet, až 25 tisíc seme-

SLOVNÍČEK

sukcese – zákonitý proces nahrazování druhů nebo celých společenstev jinými, někdy až do konečného stadia (klimaxu); dlouhodobá, neperiodická změna, která na daném stanovišti probíhá určitým směrem.



Příroda pracuje zadarmo

Technické, nebo přírodní rekultivace?

KAREL PRACH

Ničení ekosystémů je v některých částech světa tak rozsáhlé, že v posledních zhruba dvou desetiletích pociťuje veřejnost – nejen vědecká, ale i laická – nutnost nápravy. Narušení ekosystémů má mnohdy i závažné ekonomické důsledky (ztrátu vody, snížení produkce, zvýšení větrné a vodní eroze, zasolení, záplavy ad.). Negativně je vnímán pokles biodiverzity, počínaje lokálním a konče globálním měřítkem (Vesmír 85, 140, 2006/3). Veřejnost asi nejkritičtěji vnímá estetické důsledky – ne každému se líbí „měsíční krajina“ opuštěných povrchových dolů. V době komunistické diktatury kralovala ve vztahu k přírodě v zemích střední a východní Evropy vidina blízkého zisku. Mnohdy však ničení přírody a krajiny žádný ekonomický důvod nemělo, vinu nesla „jen“ administrativní rozhodnutí a lidská hloupost. Ani po roce 1989 všechny tyto jevy neodezněly a nutnost nápravy pociťují obzvláště intenzivně vědci uvažující v souvislostech spolu se vzdělanější a vnímavější částí společnosti.

Obnovou narušených ekosystémů se zabývá dílčí obor ekologie – *ekologie obnovy* (Vesmír 74, 143, 1995/3), který se zformoval jako samostatná disciplína v devadesátých letech

20. století. Přináší podklady k praktickým nápravným opatřením, například pro rozmanité rekultivace. Vychází z ekologie jako vědecké disciplíny, nikoliv z „ekologie“ ve smyslu aktivit různých (jinak rovněž důležitých) „ekologických“ hnutí.

Spontánní sukcese při obnově ekosystémů

Seriózní přístupy k obnově ekosystémů kladou důraz na přírodní procesy. Těm lze v řadě případů nechat „zelenou“ zvláště tam, kde nedošlo k velkým změnám neživého prostředí a narušený ekosystém se může dostat do funkčního stavu spontánní sukcesí. Leckde je potřeba jen upravit faktory prostředí – například zvednout hladinu vody, dodat živiny, navézt příhodný materiál nebo dodat (dosít, dosázet) žádoucí organizmy, či naopak odstranit (vykácet) nevhodné druhy. Někde stačí změnit způsob obhospodařování – třeba začít opět pravidelně sekat zanedbanou louku a jinak nechat volný průběh přírod-

Prof. RNDr. Karel Prach, CSc., (*1953) vystudoval Přírodovědeckou fakultu UK v Praze. Na Biologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a v Botanickém ústavu AV ČR v Třeboni se zabývá vegetační ekologií a ekologií obnovy.



ním procesům, například kolonizaci místa dalšími žádoucími druhy, mezidruhovými konkurenci a ústupu druhů nežádoucích. Mluvíme o *spontánní a řízené sukcesi*. V rozmanitých projektech obnovy se ve vyspělých zemích využívají kombinace obou.

Nejdále pokročila ekologie obnovy teoreticky i prakticky v USA, ve Velké Británii, Nizozemsku a Německu. U nás je spíše v počátcích, přestože v teoretických otázkách o využití spontánní sukcese k oboru přispíváme i na světové úrovni. Máme k dispozici unikátní, silně narušená místa, která jsou vhodnými výzkumnými objekty. Studovaly se rostlinné sukcese a změny ptačí i savčí fauny na mosteckých výsypkách, lesy zničené imisemi, rozsáhlé kůrovcové smrčiny, sukcese půdních bezobratlých a vývoj půdy na sokolovských výsypkách, hmyz ve vápencových lomech a z mnoha aspektů popílková odkaliště. Poměrně hodně víme také o tom jak hospodařit v rozmanitých degradovaných lučních porostech, aby se obnovilo jejich druhové bohatství i funkce. Hůře se však poznatky uplatňují při praktických rekultivacích, protože znalosti o přirozené obnově stále ještě plně nepronikly k lidem na rozhodovacích místech.

Spontánní sukcese a obecné mechanismy obnovy

Zaměřím se na vegetaci, protože je v terestrických podmínkách „nosnou kostrou“ naprosté většiny ekosystémů a určuje zásadním způsobem jejich ekologické funkce. Dá se nejnadhěji uchopit a popsat a je výborným indikátorem stavu prostředí (obr. 4).

Josef Sudek: Kočár pana ředitele, 1962, © Anna Fárová, z majetku Moravské galerie v Brně, litografie KANT. Soubor 128 panoramatických fotografií zdevastované krajiny Mostecka z let 1957–1962 vznikl pro zamýšlenou knihu, která však byla pro komunistický režim neúnosná. Unikátní knižní maketu *Severní krajina* zakoupila Moravská galerie r. 1973. Až r. 1995 byl soubor poprvé vystaven v Moravské galerii společně s fotografiemi Josefa Koudelky (*Černý trojúhelník*, Vesmír, Praha 1994). Knižně vydalo větší část tohoto souboru nakladatelství KANT – Karel Kerlický pod titulem *Smutná krajina* (Praha 2004). Sudkovy fotografie budou provázet v několika příštích číslech Vesmíru volný seriál věnovaný rekultivacím. Snímek J. Sudka © Bohdan Kopecký.





1. Nahoře: Rekultivované (vpředu) a spontánně zarostlé (vzadu) části pískovny na Třeboňsku.

2. Uprostřed: Pozdní sukcesní stádium (70 let) na opuštěném poli v Českém krasu.

3. Dole: Čtyřicet let stará výsypka na Mostecku ponechaná spontánnímu vývoji s pestroutní mozaikou.



Jak bych měl postupovat, když mám navrhnout obnovu narušeného ekosystému? Musím mít z podobných míst teoretické znalosti a zkušenosti. Než začnu s návrhem postupu, potřebuji si ujasnit, čeho chci dosáhnout, čili jaký má být *výsledný stav*. Při tom mi významně pomůže nenarušený *srovnávací ekosystém* v obdobných ekologických poměrech. Jen málokdy lze však automaticky přejímat znalosti z jiných, ač třeba hodně podobných lokalit. Proto pokud je dostatek času, mohu navrhnout případovou pilotní studii přímo na obnovovaném místě. Vždy musím vyhodnotit výchozí stanovištní poměry, alespoň chemické a fyzikální vlastnosti substrátu ve vztahu k vegetaci. Pak se pokusím předpovědět, jak se bude lokalita vyvíjet, a navrhuji vhodné *usměrňující zásahy*. Poté může obnova začít. Důležitým krokem je zajistit pravidelné a dlouhodobé sledování (monitoring) - jediné to nám ukáže, jak jsme úspěšní. Zároveň sledování zprostředkovává zpětnou vazbu k postupům obnovy i k teoretickému zázemí a může vést třeba až k změnám základních předpokladů sukcesní teorie. Bohužel jen málo projektů naplňuje všechny naznačené kroky. Zatím jsou podobné koncepce obnovy narušených míst všeobecně přijímány a usku-tečňovány pouze v některých západních zemích, u nás o ničem takovém nevím.

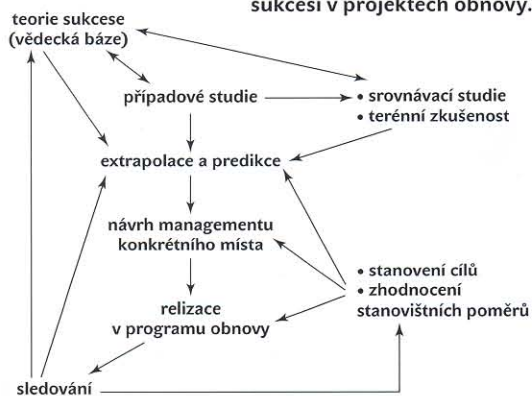
Výsypky po těžbě uhlí¹

Podívejme se, co se u nás děje s výsypkami. Okamžitě po nasypání je začnou osídlovat různé organismy. Není pravda, že je výsypkový materiál velmi nepřívětivý, jeho chemické i fyzikální vlastnosti jsou až na malé výjimky celkem příznivé. Během několika let se vytvoří poměrně kompaktní vegetační kryt (jeho úplné zapojení nastává nejspíše asi v patnáctém roce po nasypání), ve sníženinách vznikají docela pestré mokřady, vhodné i pro vodní živočichy. Právě v této době, někdy kolem osmého roku, mnohde nastoupí těžká mechanizace. Krajinu přemodeluje do monotónních tvarů, sníženiny odvodní nebo zaveze, počínající hodnotné porosty zničí (viz Vesmír 75, 158, 1996/3). Na povrch výsypky se většinou naveze nějaký organický materiál (například drčená kůra), který zpravidla podpoří šíření nežádoucích ruznístních druhů, pěkně v řadách se nasázejí dřeviny, často nepůvodní. Takto provedená rekultivace jednoho hektaru výsypky stála před pár lety okolo 1,2 milionu Kč. Výsledkem byl monotónní porost dřevin, většinou s podrostem z některých expanzivních plevelných trav (nejčastěji s třtinou křovištní).

Spontánní sukcese vede k poměrně pestrým porostům, které dobře plní estetické, protierozní i další ekologické funkce (obr. 3). Vytvářejí se zadarmo. Pestrost také dokládá porovnání počtu druhů na rekultivovaných a nereakultivovaných výsypkách - nereakultivované jsou zhruba dvakrát druhově bohatší (obr. 6).

Nemluvím zde zcela proti technickým rekultivacím, nezpochybnuji jejich význam v sousedství lidských sídel, komunikací či

4. Využití poznatků o spontánní sukcesi v projektech obnovy.



v místech silně ohrožených erozí. Nemusíme však technicky rekultivovat vše, co je po ruce. Plytvá se tak prostředky (mnohde daňových poplatníků). Příklad bychom si mohli vzít od německých sousedů z dolnolůžického hnedouhelného revíru, kde se podařilo prosadit, že alespoň 15 % výsypek bude ponecháno spontánnímu vývoji. Mohlo by jich být mnohem více, ale i to je pokrok proti stavu u nás.

Pískovny

V České republice je nyní v provozu několik desítek rozsáhlejších pískoven a šterkoven. Část je vytěžena až k hladině podzemní vody, což se všeobecně považuje spíše za nežádoucí, protože hrozí kontaminace vodních zdrojů. Pískovny se běžně rekultivují výsadbou borovice lesní, která na propustných, živinami chudých píscích roste celkem dobře. Nic proti tomu, avšak borovice se většinou na těchto stanovištích uchytí sama a nákladné výsadby jsou mnohdy zbytečné (obr. 1). To platí hlavně v případech, kdy je pískovna obklopena borovým lesem, což bývá často. Pozoroval jsem zcela absurdní případ na Halámské pískovně v jižní části Třeboňské pánve. Buldozery tam shrnuly hustý, asi pětiletý spontánní nálet borovice, aby na jeho místě byla vysázena - opět borovice. Pravda, rozdíl v tom byl - nové borovičky byly pěkně v řádkách.

Kamenolomy

Menší kamenolomy jsou příkladem míst, kde spontánní sukcese vede k hodnotným porostům téměř vždy a není potřeba žádných rekultivačních zásahů (k tomu podrobněji Vesmír 83, 315, 2004/6). Pokud lomy nezničí žádnou cennou lokalitu a nenaruší krajinný ráz či hydrologické poměry, mohou dokonce krajinu obohatit. Ve fádní zemědělské krajině mohou být vhodnými útočišti pro organizmy, které jinak z eutrofizované krajiny mizí. Ve vlhčích oblastech lomy většinou poměrně rychle zarůstají domácími dřevinami, nejčastěji břízou, borovicí, osikou, vrbou jívou, někde i smrkem. Na sušších místech se mohou vytvořit cenné náhradní stepní biotopy. Pokud se zachovalé stepní porosty vyskytují do 30 m od lomového okraje, budou stepní druhy s velkou pravděpodobností kolonizovat i příhodná stanoviště ve vlastním lomu. Pěkné porosty se vytvoří zhruba do 20 let. Hůře

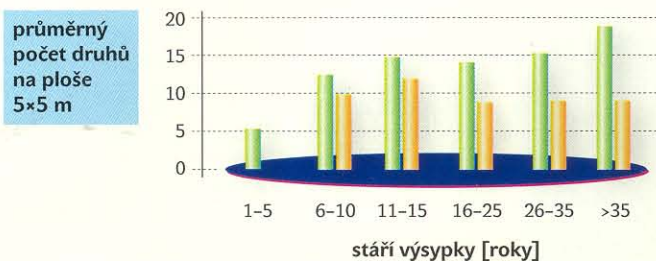


zarůstají rozsáhlé lomy, v nichž se uplatňují spíše rumištní druhy, stejně jako na místech, kde došlo k nějakému rekultivačnímu zásahu, například tam byla navezena vrstva organického materiálu. Obnažený kamenitý substrát a jeho jemná drť či lomové odvaly jsou většinou velmi vhodnými stanovišti pro přirozenou obnovu vegetačního krytu. Obtížněji zarůstají jen příliš strmé stěny (ale to nemusí vadit) a sutě tvořené velkými balvany. Určitým nebezpečím může být invaze druhů cizího původu (akátu a borovice černé), pokud rostou v blízkosti. Zhoubné je zavážet lomy odpadem, zvláště ty, kde již sukcese pokročila směrem k porostům, jež jsou přírodě blízké. Pro následnou obnovu je důležité, jak se lom těží, zda zůstanou po těžbě alespoň trochu přirozené terénní tvary a zda byla v blí-

5. Sukcese dřevin v opuštěném autobuse.

1) Jen na Mostecku existuje asi 200 km² výsypek.

6. Porovnání vývoje počtu druhů na technicky rekultivovaných (žlutě) a spontánně zarostlých (zeleně) výsypech po těžbě uhlí na Mostecku.



načků a menších smrků na 1 ha. Neodumřely totiž všechny smrky, a to ani v nejméně napadených lokalitách. Přežily ty odolnější a dají základ odolnému potomstvu. Popadané souše navíc brání v přístupu přemnožené zvěři, která by jinak sežrala téměř všechny mladé listnáče. Rozkládající se dřevo ležících mrtvých stromů je nejlepším mikroprostředím pro uchycení dalších jedinců. Na souších sedají ptáci, kteří šíří semena (např. jeřábu), a tím zvyšují druhovou pestrost. Za několik desítek let by se obnovil velmi přírodně vypadající smrkový les s významným zastoupením listnáčů. To by se však nesměly všechny napadené stromy vykácet (ve svém důsledku to znamená holoseč, protože je to tak technicky jednodušší) a opět hustě vysázet smrk. Tím se jen zadělá na další podobnou kalamitu za nějakých sto let. Tento „asanační“ zásah redukuje až na desetinu přirozený nálet, místo něž se vysazují drahé sazenice...

Říční nivy

Prostor kolem toku vymezený dvěma protilehlými terasami čili *říční niva* je velmi dynamický ekosystém, který je závislý na pravidelných záplavách. Ty přinášejí živiny, udržují dílčí části nivy v různých sukcesních stavech, a tím zásadně obohacují biodiverzitu. Přirozené říční nivy jsou nejlepší protipovodňovou ochranou. Při povodni na Moravě r. 1997 (viz Vesmír 76, 516, 1997/9) zadržely tři poměrně zachovalé nivní úseky (Litovelské Pomoraví, Poodří a oblast při soutoku Moravy a Dyje) třikrát více vody než všechny přehrady v povodí Moravy a Odry dohromady. Podobně při povodni v srpnu 2002 zadržel 35 km dlouhý úsek skoro přirozené nivy Lužnice množství vody odpovídající polovině ovladatelného zádržného prostoru Orlické přehrady. Člověk však tyto přirozené funkce říčních niv většinou velmi drasticky poškodil (narovnáním toků, ohrázkováním, přehradami). Významně tak snížil retenční schopnosti říčních niv (viz Vesmír 81, 370, 2002/7 a Vesmír 81, 373, 2002/7) a důsledky jsme viděli při povodních r. 1997 a 2002.

Při obou povodních se místy obnovil přirozený charakter nivy, řeka se vrátila do svého původního koryta, někde se obnovily meandry a rozrušilo opevnění břehů. Vypadalo to, že se navrátí přirozené přírodní procesy. Jenže nastoupila těžká technika, která s vynaložením mnoha peněz (asi většinou státních) opět dělá z řek rovné kanály. Ty rychleji odvedou vodu a podpoří vylití z břehů níže po toku. Jako ničím nepodložená mánie se v posledních letech zrodilo kácení břehových porostů, a to pod hlavičkou „protipovodňových opatření“. Doprovodná zeleň kolem toků se významně podílí na zpomalení odtoku vody z území, a tudíž na rozložení povodňové vlny. Tím přispívá k protipovodňové ochraně území níže po toku. Vrcholem nekompetentnosti a nerespektování přírodních zákonitostí jsou návrhy na stavby dalších přehrad.

Kdy skončí diktát technokratů?

Z doby minulé u nás dosud převládá technokratický postoj k rekultivacím. Vidím tři základní příčiny:

- *Úroveň ekologického vzdělání je nízká.* Za komunizmu byla ekologie jako věda v nemilosti. I když se po převratu situace zlepšila, informace jsou volně přístupné a šířitelné, úroveň výuky ekologických disciplín na vysokých školách technického směru je až na výjimky stále nízká. Přežívá řada „starých struktur“, které svoje přístupy těžko změní.

- *Finančně náročné rekultivace představují dobrý byznys.* Je výhodnější dodávat velké množství drahých sazenic, zaměstnat drahou techniku a lidi, dělat technické projekty, a to zvláště tehdy, když peníze dodává stát. Skutečná potřeba, logika věci a snaha o úspory jdou často stranou.

- *Obecně převládá konzervativní způsob myšlení.* Typický je spíše pro „staré struktury“, jež dosud přežívají v rozhodovací sféře.

Kéž by následující historiky byly jen připomenutím minulosti: Když se kdysi z iniciativy Akademie věd ČR a vysokých škol připravoval komplexní ekologický projekt na výzkum *kůrovcových smrků*, při němž se měly zkoumat reakce různých skupin bioty, prohlásil bývalý ředitel Národního parku Šumava, že ho žádní chvostoskoci a podobná havěť nezajímají. Při jednání na jednom oddělení rekultivací mi osvětenější zaměstnanec potichu poradil, abych o spontánní sukcesi nemluvil nahlas, pokud chci něčeho dosáhnout – neradi to slyší.

Výzkum přírodních procesů na rozmanitých člověkem narušených místech může přinést mnoho bezprostředně použitelných poznatků. Jen kdyby po nich byla větší poptávka! Základ změny však vidím v kvalitnější výuce na příslušných vysokých školách. Chce to svůj čas – vyspělé západní země řešily podobné problémy před nějakými dvaceti lety. My bychom se však mohli poučit rychleji. Dostatek vědomostí už máme.

K DALŠÍMU ČTENÍ

- Luken J. O.: Directing Ecological Succession, Chapman & Hall, London 1990
- Perrow M. R., Davy A. J. (eds.): Handbook of Ecological Restoration, Cambridge University Press, Cambridge 2002
- Petříček V.: Příčiny, průběh, důsledky povodní a náprava účinků na přírodu a krajinu. In: Němec J. (ed.): Krajina a voda, AOPK, Praha 1998
- Walker L. R., del Moral R.: Primary Succession and Ecosystem Rehabilitation, Cambridge University Press, Cambridge 2003



Mapový obchod ČGS

Internetová aplikace České geologické služby
(<http://www.geology.cz/obchod>)

Aplikace slouží pro výběr a objednání zboží a služeb, které nabízí Česká geologická služba. Jde o široký sortiment zboží od prodeje knih, publikací, CD a DVD z vydavatelství ČGS, čítající přibližně 1000 položek, přes prodej přibližně 2000 druhů tištěných odborných map a vysvětlivek k těmto mapám, až po skenování a digitalizaci značně různorodých mapových podkladů, pocházejících z fondu ČGS v počtu 20 tisíc položek z fondu Archivu ČGS.

Pro svoji datovou základnu využívá aplikace výsledky digitalizace mapového archivu ČGS, která proběhla v předchozích letech. Systém má pro nakupujícího podobu internetového obchodu s košíkem a možností registrace uživatelů. Pro výběr zboží, jako jsou knihy, periodika či CD a DVD, jde o běžný obchod se stromovou strukturou a možností fulltextového hledání položek. Pro nákup map či služeb mapového archivu má v sobě zahrnutu mapovou aplikaci s možností prostorového vyhledávání. Prostorové vyhledávání umožňuje vyhledávat dle zadaného územněsprávního celku či označením bodu nebo oblasti na správní mapě ČR. Kupující může v jednom nákupu objednat veškerý různorodý sortiment současně, což byl hlavní důvod vytvoření vlastní aplikace. Existující prodávané odborné mapy jsou členěny podle svých témat a tematických skupin do použitých listokladů. V této podobě aplikace umožňuje generovat grafické přehledy o dostupnosti odborných map pro území České republiky a následně umožňuje získat popisné informace pro vybrané mapy, a to včetně jejich jednotlivých náhledů. Na opačné straně systému existuje evidenční databáze obchodu a systém pro vyřizování objednávek. Po technické stránce v sobě aplikace slučuje komunikaci s mapovým serverem ArcIMS firmy ESRI (prostorové dotazy, zobrazování územně správního členění a mapové prozkoumanosti), databází Oracle (dotazy na atributy zboží a ceny), e-mailovým serverem (objednávkový systém a upozorňování na došlé objednávky) a datovým skladem náhledů map (řádově 20 tisíc náhledů). Tato integrační technologie je původní a byla vyvinuta v ČGS.

Ukončím tedy tuto úvahu zkazkami o člověku a přírodě, které mi jistý básník zpíval, a které, poněvadž vždy platily na tomto světě a snad se každému pěvci znova zjeví, patří i do minulosti i do budoucnosti.

„Základy lidstva nejsou v hmotě, nýbrž v duchu. Podstata pak ducha je věčnost. Jemu tedy nejdelší řady událostí, nejstarší kroniky jsou mladými a čerstvými. V koloběhu universálního člověka, od kterého pocházejí známí jednotlivci, staletí jsou body, a celé dějiny jsou jen údobím jednoho poklesnutí.

Podezříváme a popíráme v duchu své účastenství v přírodě. Střídavě uznáváme a neuznáváme svého příbuzenství s ní. Jsme jako Nebuchodonozor, s trůnu sesazený, zbavený rozumem, na trávě se pasoucí jako vůl. Než kdo může ohraničiti léčivou sílu ducha?

Člověk je ztroskotaný Bůh. Budou-li lidé nevinými, život bude delší a přejde v nesmrtelný; tak lehce, jako když se probouzíme ze snu; jinak svět bude nezdravý a zlý, setrvávají-li tyto nepořádky po staletí. Je na úzdě držen smrtí a dětstvím. Dětství je věčný mesias, který přichází do náruče padlých lidí a vyjednává s nimi, aby se vrátili do ráje.

Člověk je trpaslíkem sebe samého. Kdysi byl proniknut a roztaven duchem. Naplnil

přírodu svými přetékaajícími proudy. Z něho vyskočily slunce a měsíc; z muže slunce, ze ženy měsíc. Zákony jeho myslí, občasnost jeho práce stělesnily se v dni a noci, v roce a dobách ročních. Když ale zbudoval si tuto ohromnou lasturu, vody ducha jeho ustoupily. Nenaplnuje více žil a žilek. Scvrkl se na kapku. Vidí, že stavba mu je ještě podobná, ale že mu je nesmírně veliká. Rekněme raději, že kdysi mu přiléhala dobře, nyní že mu jen odpovídá z dále a s výše.

Bázkivě uctívá své vlastní dílo. Nyní muž je milovníkem slunce a žena milenkou měsíce. Ale časem vyskočí ze svého snu a podivuje se sám sobě a svému domu a pocituje jaksi cizí podobnost mezi sebou samým a světem. Postřehuje, že, je-li jeho zákon dosud neomezený, má-li ještě sám živelnou sílu, je-li ještě jeho slovo platné v přírodě, že to není schopnost uvědomělá ani podřízená, nýbrž nadřízená jeho vůli. Je to pud.“ Tak zpíval můj orfejský básník.

Nyní člověk věnuje toliko polovičku své síly přírodě. Pracuje v světě toliko svou soudností. Žije v něm a vládne nad ním skrblictvím; a ten, kdo nejvíce pracuje, je toliko poločlověkem, a zatím co jeho paže jsou silné a jeho trávení dobré, jeho mysl divočí a on stává se sobeckým divochem. Jeho po-

měr k přírodě, jeho moc nad ní spočívá v praktičnosti: v hnojení, v hospodářském užívání ohně, větru, vody, magnetické jehly, páry, uhlí, v chemickém zemědělství, v hojení lidského těla zubním lékařem a ranhojičem. Je to takové dobývání moci, jako kdyby vyhnáný král měl kupovati svá území kus po kuse, místo aby vyskočil najednou na svůj trůn. Zatím v husté tmě nescházejí záblesky lepšího světla, případy, kdy člověk působí na přírodu celou svou silou, svým rozumem právě tak jako svým vědomím.

Takové případy jsou vypravovány v tradicích o zázracích v nejrannější době všech národů, v dějinách Ježíše Krista; jsou to hrdinské skutky, vykonané v službě nějakého principu za náboženských a politických revolucí, pro zrušení obchodu s otroky; zázraky vytržení, jako ty, které jsou zaznamenány o Swedenborgovi, Hohenlohovi a kvěkrech; mnohá temná a dosud sporná fakta, nyní seřazená pod jménem živočišného magnetismu, modlitba, výmluvnost, sebevyléčení a moudrost dětí. To jsou příklady, kdy rozum chápe se na okamžik žezla; jsou to rozmachy síly, která neexistuje v čase ani v prostoru, nýbrž je okamžitá, proudící, příčinná. Rozdíl mezi skutečnou a ideální silou člověka byl šťastně zobrazen scholastiky větou, že vědění lidské je večerní vědění, vesperina cognitio,

ale vědění božské že je ranní vědění, matutina cognitio.

Záhada, jak vrátiti světu původní a věčnou krásu, je rozřešena spásou duše. Zkáza nebo prázdnota, které vidíme, hledíme-li na přírodu, je v našem vlastním oku. Osa vidění není shodna s osou věcí, a tak tyto nejví se průhlednými, nýbrž neprůhlednými. Příčina, pro kterou svět nemá jednoty a leží v kusech před námi, je ta, že člověk sám je rozdvojen. Nemůže býti pravým přírodopycem, pokud neukojí všech požadavků ducha. Láska je právě tak jeho požadavkem jako pozorování. Opravdu neexistuje dokonalost prvé bez druhého, ani naopak. V nejvyšším slova smyslu myšlení je zbožné a zbožnost je myšlení. Hloubka volá do hloubky. Než v přítomném životě tyto dvě věci nebývají pohromadě. Jsou nevinní lidé, kteří ctí Boha dle tradice svých otců, ale jejich smysl pro povinnost nerozšířil se dosud dle všech jejich schopností. A jsou trpělivi přírodopyci, kteří moří svůj předmět pod zimním světlem svého úsudku. Není také modlitba studiem pravdy — výpadem duše do neznámé nekonečnosti? Nikdo se ještě vroucně nemodlil, aniž by se něčemu nenaučil. Až ale věřící myslitel, odhodlaný odpoutati každý předmět od všech osobních vztahů a zírati naň v světle čisté myšlenky, smísí zároveň vědu

kteře jsou nezodpověditelny. Musíme důvěřovati dokonalosti stvoření tak dalece, abychom věřili, že řád věcí vyhoví každé naší zvědavosti, kterou v nás vzbudil. Stav každého člověka je hieroglifickým rozřešením otázek, které by kladl. Prožije to dříve, než to pochopí jako pravdu. Podobným způsobem příroda již svými tvary a sklony popisuje svůj vlastní cíl. Tažme se velikého zjevení, jež tak klidně září okolo nás! Bádejmež, jaký cíl má příroda!

Všechny vědy mají jeden cíl, a sice naléztí teorii přírody. Máme teorie ras a funkcí, ale máme dosud sotva slabou předtuchu o ideji stvoření. Jsme tak daleko od cesty k pravdě, že učitelé náboženství se hádají a nenávidí navzájem, a lidé hloubaví jsou prohlašování za choré a malicherné. Než podle zdravého úsudku nejabstraktnější pravda je nejpraktičtější. Kdykoliv se objeví nějaká pravdivá teorie, bude vlastním důkazem sama sobě. Zkouškou její pravdy bude, že vysvětlí všechny jevy. Mnoho je věcí nevysvětlených, ale i nevysvětlitelných, jako: řeč, spánek, šílenství, sny, zvířata, pohlaví.

Filosoficky posuzován, vesmír skládá se z Přírody a Ducha. Přesně mluveno, vše, co je různé od nás, vše, co filosofie odlišuje jako Ne Já, i příroda i umění, všichni ostatní lidé a mé vlastní tělo musí býti zařaděno pod

· I ·

PŘÍRODA.

A by byl o samotě, člověk nemusí se vzdáliti ani ze svého pokoje, ani ze společnosti. Nejsem sám, když čtu anebo píši, ačkoliv nikdo není se mnou. Ale chce-li někdo býti sám, nechť hledí k hvězdám. Paprsky, které přicházejí od těchto nebeských světů, oddělí ho od toho, čeho se dotýká. Mohlo by se myslet, že vzduch byl proto učiněn průhledným, aby vznešenost člověku v těchto nebeských tělesech stále byla přítomna. Pozorovány z ulic měst, jak jsou veliké! Kdyby hvězdy se ukázaly v jedné noci za tisíc let, jak by lidé věřili a vzývali je a zachovávali po mnohé generace památku Města Božího, které se zjevilo! Než každé noci vycházejí tyto poslové Krásy a osvětlují vesmír svým napomínajícím úsměvem.

Hvězdy vzbuzují jistou úctu, poněvadž jsou nepřístupny, ačkoliv stále přítomny. Než všechny zjevy přírodní činí podobný dojem,

jméno Příroda. Vypočítáváje hodnoty přírody a stanově jejich souhrn, budu užívati slovo Příroda v obojím významu, i obyčejném i filosofickém. V pátrání tak všeobecném jako je naše, tato nepřesnost není podstatnou; žádný zmatek z toho nevznikne. Příroda v obyčejném slova smyslu vztahuje se k bytostem člověkem nezměněným: prostor, vzduch, řeka, list. Uměním nazýváme spojení jeho vůle s týmiž předměty v domě, průplavu, soše, obraze. Ale všechny jeho podniky dohromady jsou tak nepatrné, — trochu řezání, pečení, záplatování a mytí — že v dojmu tak velkolepém, jako je dojem světa na mysl lidskou, celkem nic nemění.

je-li naše mysl otevřena jejich vlivu. Příroda nikdy nemá zevnějšku všedního. Ani nejmoudřejší člověk nevynutí jejího tajemství a neukojí své zvědavosti zkoumáním její dokonalosti. Příroda nikdy nestala se hračkou duchu moudrému. Květiny, zvířata, hory, zrcadlily moudrost jeho nejlepší chvíle právě tak, jako těšily prostotu jeho dětství.

Když mluvíme takto o přírodě, máme na mysli jakýsi zvláštní, ale velmi básnický pocit. Myslíme ryzost dojmu, způsobeného různými přírodními zjevy. Tím liší se kláda drvoštěpova od stromu básníkova. Rozkošná krajina, kterou jsem dnes ráno viděl, skládá se nepochybně z dvaceti nebo třiceti farem. Miller je vlastníkem tohoto pole, Locke onoho, a Manning oné lesiny nahoře. Než nikdo z nich není vlastníkem krajiny celé. Jest jakési vlastnictví obzoru, kterého nikdo jiný není pánem, než ten, jehož oči doplní v celek všechny ony části, a to jest básník. To je nejlepší část farem těchto, a žádné pozemkové listiny nedají jejich majitelům na ni práva majetkového.

Upřímně řečeno, málo dospělých lidí dovede viděti přírodu. Většina nevidí slunce. Nebo vidí toliko velmi povrchně. Slunce osvětluje jen oko muže, ale září do oka a srdce dítěte. Milovníkem přírody je ten, jehož vnitřní i vnější smysly jsou ještě od-

Č. 1020
1911
R. W. EMERSON:

PŘÍRODA A DUCH

PŘELOŽILI:

JOSEF ŠPAČEK A ČENĚK KOČÍ



AA.149

JAN LAICHTER V PRAZE

1927

PŘÍRODA.

ÚVOD.

Jemný řetěz nesčetných článků
nejbližší s nejzazším pojí;
Oko čte znamení, kamkoliv zbloudí.
A všemi jazyky mluví růže;
A chléje státi se člověkem, červ
vystupuje všemi závitů formy.

Náš věk se dívá do zadu. Buduje náhrobky otcům. Píše životopisy, dějiny, kritiku. Předcházející generace hleděly Bohu a přírodě tváří v tvář, my hledíme jejich očima. Proč bychom se také my neradovali z vlastního poměru k vesmíru? Proč bychom neměli poesie a filosofie přímého názoru a ne tradiční, a proč nemáme náboženství zjeveného nám samým, a máme toliko vypravování o náboženství předků? Zasazení na čas do přírody, jejíž vlny proudí okolo a skrze nás a vybízejí nás schopnostmi, kterými nás opatřují, k činům přírodě přiměřeným, proč tápeme mezi vyschlými kostmi minulosti a maskujeme žijící generaci vybledlým šatem minulosti? Slunce svítí dnes také. Je více vlny a více lnu na polích. Máme nové země, nové lidi, nové myšlenky. Usilujmež o vlastní díla, vlastní zákony a vlastní náboženství!

Nepochybně nesmíme klásti žádné otázky,

daně přizpůsobeny jeden druhému, kdo zachoval ducha dětství i do mužného věku. Jeho obcování s nebem a zemí stává se částí jeho denní stravy. V přítomnosti přírody divá rozkoš žene tělem člověka navzdor hmotným starostem. Příroda praví: — Jest mým tvorem a navzdor všem svým dotěrným steskům má se radovati se mnou. Nejen slunce nebo léto, nýbrž každá hodina a každé počasí odvádí svůj poplatek potěšení, neboť každá hodina a každá změna odpovídá a oprávněně nějaký stav myslí, od mrtvé doby polední po nejpochemrnější půlnoc. Příroda je rámec, který se hodí stejně dobře k obrazu komickému jako smutnému. Za dobrého zdraví vzduch je pružinou neuvěřitelné síly. Kráčeje pustými lány v sněhových kalužích, za pološera, pod zamračeným nebem, bez jakýchkoliv myšlenek na nějakou šťastnou příhodu, byl jsem vesel. Jsem ještě vesel, když úzkost se již vtírá. V lesích člověk odhazuje svá léta, jako had svou kůži, a jakkoliv stár, stává se dítětem. V lesích je věčné mládí. V těchto sadech Božích vládne důstojnost a posvátnost, zde je celoroční slavnost a host by zde na věky chtěl zůstat. V lesích vracíme se k rozumu a víře. Zde cítím, že nic nemůže se mi přihoditi v životě — žádná nemilost, žádné neštěstí (nepozbudu-li zraku), jež příroda by mi nemohla nahraditi. Když

8



R.W. Emerson

stojím na holé zemi a má hlava je ovívána živým vzduchem a pozdvížena k nekonečnému prostoru, — všechna nízká sobeckost mizí. Stávám se průhlednou bulvou oční, jsem nic, vidím vše, proudy Všebytosti krouží mnou, jsem část anebo kousek Boha. Jméno nejbližšího přítele zní pak cize a náhodně; býti otcem, příbuzným, pánem, otrokem zní potom nicotně a rušivě. Jsem milovník volné a nesmrtelné krásy. V pustině nalézám něco daleko dražšího a příbuznějšího, než na ulicích a ve vesnicích. V klidné krajině a zvláště ve vzdálené linii obzoru člověk postihuje něco tak krásného, jako je jeho vlastní bytost.

Největší rozkoš, jakou pole a lesy poskytují, je tušení tajemného vztahu mezi člověkem a rostlinstvím. Nejsem sám a nepovšimnut. Kývají na mne a já na ně. Mávání větví za bouře je mi novým i starým. Překvapuje mne, a přece není mi neznámé. Působí jako nějaká vznešenější myšlenka nebo nějaké lepší pohnutí, jež pociťuji, když se mi zdálo, že myslím správně a že jedním dobře.

Ale je jisto, že síla působící toto potěšení, nesídlí v přírodě, nýbrž v člověku nebo v souzvuku obou. Je třeba užívatí této rozkoše velmi rozvážně. Neboť příroda není vždy vyfintěna v svátečním oděvu, nýbrž týž výjev, který včera dýchal vůni a zářil jakoby

9

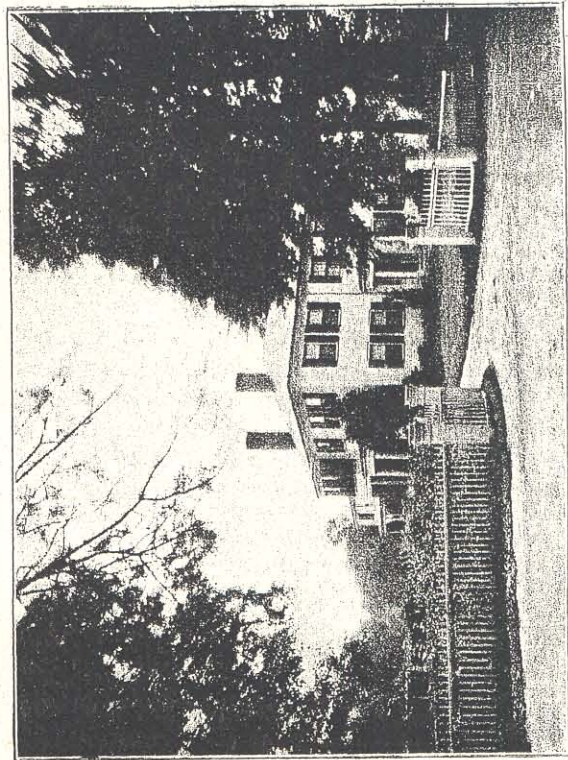
pro rozpustilé nymfy, je dnes ponořen v zá-
dumčivost. Příroda nosí vždy barvy ducha.
Člověku neštěstím stíženému teplo vlastního
krbu je smutné. Ten, kdo právě ztratil dra-
hého přítele, opovrhuje krásnou krajinou. O-
bloha je méně velikolepou, klene-li se nad
lidmi nehodnějšími.

10

UŽITEK.

Kdokoliv má na zřeteli konečnou příčinu světa, pozná, jak velké množství účelů je jí podřízeno. Všechny mohou být shrnuty do některé z následujících tříd: Užitek, Krása, Řeč a Výchova.

Pod všeobecný pojem Užitku zařazuji všechny výhody, které naše smysly mají od přírody. To ovšem je dobrodiní dočasné a nepřímé, nikoli poslední a nevyrovná se dobrodiním, která příroda udílí naší duši. Ale ačkoliv toto dobrodiní je nízké, je svým způsobem dokonalé a zároveň jediná užitečnost přírody, již všichni lidé chápou. Bída člověka zdá se dětinskou nezbedností, když zkoumáme stálá a hojná opatření, která učiněna byla k jeho podpoře a potěšení na této zelené kouli, která ho unáší nebesy. Jací andělé vynalezli ty zářící ozdoby, ta bohatá pohodlí, oceán vzdušný nahoře a oceán mořský dole, pevninu pak mezi nimi? K čemu zvěro-



DŮM EMERSONŮV V CONCORDU,
jež obýval od r. 1835 až do svého úmrtí v r. 1882.

kruh světél, sta dštících mračen, pruhy oblohy, čtvero počasí ročních? Zvířata, oheň, voda, kamení a obilí mu slouží. Pole je zároveň jeho luhem nebeským, jeho dílnou, jeho hřištěm, jeho zahradou a jeho lůžkem.

„Více, nežli sám si povšimne,
služebníků čeká na člověka.“

Příroda v službách člověka je nejenom látkou, ale i průběhem a výsledkem. Všechny části neustále pracují jedna druhé do ruky v prospěch člověka. Vítr rozsévá sítě, slunce vypařuje moře, vítr zahání páry na pole, led sráží déšť na zemi, déšť živí rostlinu, rostlina živí živočicha, a tak nekonečnými oklikami dobrotivost Boží živí člověka.

Užitečná umění jsou reprodukcí nebo novou důmyslnou kombinací těchž přírodních dobrodiní. Člověk nečeká déle na příznivý vítr, nýbrž pomocí páry uskutečňuje bajku o měchu Aiolově a všech dvaatřicet větrů drží v parním kotli své lodice. Aby zmenšil tření, klade na cestu koleje, a vstoupiv do vozů s ohromným nákladem lidí, zvířat a zboží, lítá krajinou od města k městu, jako orel nebo vlaštovka vzduchem. Se všemi těmito prostředky jak se změnila země od doby Noemovy do Napoleona! Chudý člověk má

města, lodi, průplavy, mosty, vystavěné pro něho. Jde na poštu a lidé kvapem vyřizují mu jeho poselství; jde do knihkupectví a lidé čtou a píší pro něho o všem, co se přihodí; jde k soudu a národové napraví mu jeho křivdy. Vystaví si dům u cesty a lidé přijdou každého rána a vyhází sníh a razí cestu pro něho.

Než není třeba vypočítávati do podrobností tuto třídu prospěchů. Seznam jejich je nekonečný a příklady jsou tak patrné, že je ponechám úvaze čtenáře samého s všeobecnou poznámkou, že tato výnosná dobrodiní poukazují na další dobro. Člověk je nasycen ne proto, že má býti nasycen, nýbrž že má pracovat.

KRÁSA.

Příroda zadost učiní i vznešenější touze lidské, touze po Kráse.

Staří Řekové nazvali svět *κοσμος*, krása. Je to buď povahou všech věcí nebo plastickou silou lidského, oka, že původní formy, jako obloha, hora, strom, zvíře nám působí rozkoš samy sebou. Je to potěšení, vznikající z povrchu, barvy, pohybu, skupení. Zdá se částečně, že to způsobuje oko samo. Oko je nejlepším umělcem. Vzájemnou činností složení oka a zákonů světla vzniká perspektiva, která vytváří z jakéhokoliv množství jakýchkoliv předmětů pěkně zbarvený a stínovaný obraz, takže kde jednotlivé předměty jsou všední a nepůsobí žádného dojmu, celek je zaokrouhlený a symetrický. A jako je oko nejkrásnější skladatel, tak světlo je první malíř. Neexistuje předmět tak šeredný, kterého by intenzivní světlo neudělalo krásným. I podrážděním, které způsobuje zraku, i zvlášt-

ním druhem své nekonečnosti, podobné nekonečnosti prostoru a času, všechna hmota stává se veselou. I mrtvola má svou vlastní krásu. Než mimo tento všeobecný půvab, rozprostřený po přírodě, skoro všechny jednotlivé formy jsou příjemny oku, jak o tom svědčí nekonečné nápodobení různých předmětů přírodních, jako žaludu, hroznu, šáchu, klasu, vejce, křídel a těl většiny ptáků, lvích drápů, hada, motýla, mořských mušlí, plamenů, mračen, pupenů, listů a mnohých stromů, na př. palmu.

Pro lepší uvážení rozdělíme si postřehy krásy ve tři druhy.

1. Po prvé, jednoduchý postřeh přírodních tvarů je rozkoší. Vliv forem a dění v přírodě je člověku tak potřebný, že, jak se zdá, leží v svých nejnižších funkcích na hranici užitku a krásy. Tělu a duchu, které škodlivým zaměstnáním anebo společnostmi byly znetvořeny, příroda je lékem a osvěžením. Obchodník, advokát přichází z hlučné a živé ulice a vidí oblohu a lesy a je zase člověkem. V jejich věčném tichu nalézá opět sebe. Zdá se, že samo zdraví oka vyžaduje obzoru. Nejsme nikdy unaveni, pokud můžeme dosti daleko zíratí.

Za jiných okolností příroda uspokojuje jen svým půvabem, aniž prospívá tělu. Po-

zoruji nad kopcem proti svému domu divadlo nastávajícího dne od prvního svítání až po východ slunce s dojmů, které by se mnou mohl sdíletí anděl. Dlouhé, štíhlé pruhy mračen plovou jako ryby v moři rudého světla. Se země jako s břehu hledím na toto mlčenlivé moře. Zdá se, že sdílím jeho kvapné proměny: oživující okouzlení zachvacuje mou hmotu, a já se rozpínám a bouřím s ranním větrem. Jak nepatrnými prostředky povznáší nás Příroda mezi bohy. Dejte mi zdraví a jeden den, a chci učiniti směšnou nádheru císařů! Svítání je mou Assyrii, západ slunce a východ měsíce mým Paphem a nepochopitelnou říší pohádek, širé poledne bude mou Anglii smyslů a rozumu, a noc mým Německem mystické filosofie a snů.

Ne méně nádherný byl včera půvab lednového západu slunce, ačkoli v době odpolevní vnímavost naše je slabší. Západní mračna dělila se a drobila v růžové chumáče, hrající v stínech nevyslovitelné jemnosti a vzduch měl tolik života a svěžesti v sobě, že návrat domů byl utrpením. Co nám to chtěla říci příroda? Nebylo žádného smyslu v klidu onoho údolí za mlýnem, jehož by ani Homer ani Shakespeare slovy nevystihli? V západu slunce stávají se bezlisté stromy plamennými pruty s pozadím modrého východu a hvězdy mrtvých kalíšků kvě-

tin a každý svadlý stonek a stéblo, pojiněné mrazem, přidává něco k této němé hudbě.

Obyvatelé měst myslí, že venkovská krajina je toliko půl roku krásnou. Než já těším se i krásami zimní krajiny a věřím, že se nás zima právě tak dotýká, jako geniální vlivy léta. Pro pozorné oko každý okamžik v roce má svou vlastní krásu a oko pozoruje na téměř poli stále obrazy, které nikdy dříve viděny nebyly a nebudou. Obloha mění se každý okamžik a odráží svou slávu nebo zasmušilost dolů na pláň. Stav úrody okolo farem mění tvář země každý týden. Sled polních květin na pastvinách a u cesty tvoří mlčenlivý orloj, na němž čas udává letní hodiny, ostrému oku rozdělí i doby dne. Hejna ptáků a hmyzu, dochvilných jako rostliny, následují jedno druhé a rok má místa pro všechny. U řek různost je větší. V červenci modrá pontederie kvete v širokých říčních na mělkých místech naší vlídné řeky a hemží se žlutými motýly, stále přeletujícími. Umění nemůže zápasit s touto nádherou fialové modři a zlata. Arci, řeka je stále v slavnostním rouchu a každého měsíce honosí se novou okrasou.

Ale krása přírody, která je cítěna a pozorována již jako krása, je nejnepatrnější částí její. Úkazy denní, rosné jitro, duha, hory, kvetoucí zahrady, hvězdy, svit měsíce,

stíny v klidné vodě a podobné, jsou-li příliš hledány, stávají se pouhou podívanou a škádlí nás svou neskutečností. Jděte ven, abyste se podívali na měsíc a uvidíte pouhou cetku; nebude se vám líbiti, jako když jeho světlo září na vaši nutnou cestu. Krása, která se trpytí v žlutých odpolednech říjnových, — kdo by ji mohl zachytiti? Snažte se ji nalézt, a je ta tam: je to pouze vzdušný přelud při pohledu z oken dostavníku.

2. Přítomnost vyššího, to jest duševního živlu je podstatnou částí dokonalosti krásy. Vysoká, božská krása, která může býti milována bez zženštilosti, je ta, kterou nalzáme v spojení s lidskou vůlí. Krása je známka, kterou Bůh dává ctnosti. Každý přirozený skutek je půvabný. Každý hrdinský skutek je také mravný a naplňuje světlem místo a přítomné. Velké skutky nás učí, že vesmír je vlastnictvím každého jedince v něm. Každému rozumnému tvorů je celá příroda věnem a majetkem. Je jeho, chce-li. Může se jí zbaviti; může zalézt do kouta a zřít se svého království, jako většina lidí, avšak má právo na svět svou vlastní přirozeností. V poměru k energii svého myšlení a vůle přejímá do sebe svět. „Všechny ony věci, pro které lidé orou, staví anebo se plaví, poslouchají ctnosti,“ pravil Sallust. „Větry a vlny,“ pravil Gibbon, „jsou vždy na straně

nejobratnějších plavců.“ A tak i slunce a měsíc a všechny hvězdy na nebi. Když vznešený skutek je vykonán, — náhodou stává se to na místě veliké krásy přírodní: když Leonidas a jeho tři sta spolumučedníků ztrávil celý den v smrtelném zápase a slunce a měsíc přijdou a podívali se na ně do hluboké úžiny Thermopylské, když Arnold Winkelried ve vysokých Alpách, v stínu laviny, shromažďuje v své hrudi rakouské oštěpy, aby svým pádem prorazil pro své druhy řadu nepřátelskou: nemají tito hrdinové právo na krásu místa pro krásu svého činu? Když loďka Kolumbova blížila se k břehu Ameriky: před ním pobřeží plné divochů, přiběhších ze svých rákosových chat, moře za ním a nachové hory Indického souostroví okolo: můžeme oddělití onoho muže od tohoto živého obrazu? Nepřivítá ho vhodně Nový svět svými palmovými háji a stepmi? Přírodní krása vždy se vloučí jako vzduch a lemují velké činy. Když Sir Harry Vane byl tažen na nízkém vozíku na Tower, aby podstoupil smrt jako obhájce anglických zákonů, kdosi z množství vykřikl: „Nikdy jste neseděl na tak slavném křesle.“ Karel II., aby postrašil občany londýnské, rozkázal, aby vlastenec Lord Russel byl vezen k popravě v otevřeném kočáře po hlavních ulicích města. „Než,“ praví jeho životopisec, „množství

myslelo, že vidí svobodu a ctnost seděti po jeho boku.“ Ve všedních místech mezi špinavými předměty čin pravdy nebo hrdinství zdá se, že stahuje k sobě oblohu jako svůj chrám, slunce jako svou kolébku. Příroda rozpíná svou náruč, aby objala člověka, jen když jeho myšlenky jsou dosti velké. Ochotně seje do šlépějí jeho růže a fialky a kreslí linie nádhery a půvabu k ozdobě svého miláčka. Nechť jen jeho myšlenky jsou stejně šíře a rámeček přilehne k obrazu. Ctnostný člověk je v souzvuku s přírodou a je ústřední postavou viditelné oblasti. Homer, Pindar, Sokrates, Focion jsou v naší paměti spojeni se zeměpisem a podnebím Řecka. Viditelné nebe a země sympatisují s Kristem. A kdo v běžném životě viděl člověka mocného charakteru a šťastného genia, zajisté zpozoroval, jak snadno vše s sebou strhuje, — lidé, myšlenky a den a příroda se mu podřizují.

3. Je ještě jiný vztah, v němž krása světa může býti pozorována, jak totiž se stává předmětem intelektu. — Věci mimo vztah k ctnosti mají vztah k myšlence. Intelekt zkoumá absolutní pořádek věcí, jak stojí v mysli boží a beze zbarvení citového. Zdá se, že intelektuální a činné schopnosti následují jedna druhou, a že vyhraněná činnost jedné plodí vyhraněnou činnost druhé. Je cosi nepřátelského mezi nimi, ale jsou jako

střídání hodin krmení a práce u zvířat: každá připravuje a chce býti následována druhou. Proto krása, která k skutkům, jak jsme viděli, přistupuje, aniž by byla hledána, a právě proto přistupuje, počká, aby pochopena a následována byla rozumem a pak zase činností. Nic božského neumírá. Vše dobré je věčně plodné. Krása přírody vytváří se znovu v mysli a to ne pro plané dumání, nýbrž pro nové činy.

Všichni lidé jsou do určitého stupně dojímaní tvářností světa, někteří až k rozkoši. Tato láska krásy je Vkus. Jiní mají tutéž lásku v takové nadmíře, že nejsou spokojeni s obdivováním, snaží se stělesniti ji v nových formách. Tato tvorba krásy je Umění.

Stvoření uměleckého díla vrhá světlo na tajemství lidstva. Umělecké dílo je výtah nebo výpis světa. Je to výsledek nebo výraz přírody v drobnomalbě. Neboť, ačkoliv díla přírody jsou nesčetná a různá, výsledek nebo výraz jejich je podobný a jen jeden. Příroda je moře tvarů v základě podobných, ba i jediných svého druhu. List, paprsek sluneční, krajina, oceán působí dojmem analogickým na mysl. Co jest společného jim všem, — dokonalost a harmonie — to je právě krása. Míra krásy je celý okruh přírodních forem — souhrn přírody; což Italové vyjadřují, definujíce krásu: „il piu nell' uno.“

Nic samo o sobě není zcela krásné, nic není krásné leda v celku. Jednotlivý předmět je toliko do té míry krásný, pokud poukazuje na tento všeobecný půvab. Básník, malíř, sochař, hudebník, architekt snaží se soustřediti tato záření světa v jediný bod a každý snaží se svým osobním dílem zadost učiniti své touze po kráse, která jej pobádá k tvorbě. Tak umění je přírodou, prošlou zkoumavkou lidské bytosti. Tak v umění příroda působí vůlí člověka, naplněnou krásou jejích bezprostředních děl.

Svět tak existuje pro duši, aby uspokojoval touhu po kráse. Tento prvek nazývám konečným cílem. Nemůžeme se ptáti ani dostati odpovědi, proč duše touží po kráse. Krása v svém nejširším a nejhlubším smyslu je výrazem všeho míra. Bůh je vše krásný. Pravda a добрta a krása jsou jen různé tváře téhož „Vše“. Ale krása v přírodě není konečnou. Je zvěstovatelkou zvláštní krásy vnitřní a věčné, není sama pevným a dostatečným dobrem. Musí býti jen částí a nikoli posledním a nejvyšším výrazem konečné příčiny Přírody.

Řeč je třetí užitek, jímž Příroda slouží člověku. Příroda je pomůckou myšlenky a to jednoduše, dvoj- a trojnásobně.

1. Slova jsou značky přírodních skutečností.

2. Jednotlivé přírodní skutečnosti jsou symboly jednotlivých duševních skutečností.

3. Příroda je symbolem ducha.

1. Slova jsou značky přírodních skutečností. Užitečnost přírodopisu tkví v tom, že nám pomáhá v studiu věcí nadpřirozených: vnější svět nám prospívá tím, že nám dává slova pro bytosti a změny světa vnitřního. Každé slovo, kterého užíváme k vyjádření nějaké morální nebo intelektuální skutečnosti, pochází svým kořenem od nějakého jevu hmotného. Slovo *p r á v o* znamená přímý, *n e p r a v ý* znamená zamotaný. *D u c h* původně znamená vítr, *p ř e s t u p e k* přestoupení určité čáry, *p á n o v í t ý* (supercilious) znamená

původně zdvihání obočí (raising of the eyebrow). Říkáme „srdce“, abychom vyjádřili pohnutí, „hlava“ k označení myšlenky; a myšlenka a pohnutí jsou slova vypůjčená od předmětů hmotných a přivtělena nyní vlastností duševním. Velká část pochodu, jímž tato proměna se stála, zahalena dávnověkostí, kdy řeč se utvářela, ale týž směr můžeme denně pozorovati u dětí. Děti a divoši užívají toliko jmen nebo názvů věcí, jež obměňují v slovesa, jimiž pak označují obdobné skutečnosti duševní.

2. Ale tento počátek všech slov, která vyjadřují duševní význam — tak patrné faktum v historii řeči — je tou nejnepatrnější zásluhou přírody. Nejen slova, nýbrž i věci jsou symbolické. Každá přírodní skutečnost je symbolem nějaké skutečnosti duševní. — Každý jev přírodní odpovídá nějakému stavu duševnímu a tento stav duševní můžeme jen popsat, představíme-li si onen přírodní zjev jako jeho obraz. Rozzuřený člověk je lev, lstivý člověk je liška, pevný člověk je skála, člověk učený je pochodeň. Jehně je nevinnost, had je úskočná zášť, květiny vyjadřují city jemné. Světlo a tma jsou naše běžné výrazy pro vědění a nevědomost a žár pro lásku. Viditelný prostor před námi a za námi je vztažno náš obraz paměti a naděje.

Kdo pohlíží na řeku v zadumané chvíli a

nevzpomněl by si na tok všech věcí? Hodte kámen do vody a kruhy, které se šíří, jsou krásným zobrazením vlivů. — Člověk jest si vědom všeobšáhle duše, nalézající se za nebo v jeho osobitém životě, kde jako na obloze vycházejí a září Spravedlivost, Pravda, Láska, Svoboda. Tuto universální duši nazýváme Rozumem: není má ani tvá ani jeho, my jsme jejím vlastnictvím a jejími lidmi. A modrá obloha, do které tato naše země je ukryta, obloha se svým věčným klidem, plná neskonalých těles nebeských, je známkou Rozumu. To, co intelektuálně pojímáme, nazýváme Rozumem, jmenujeme ve vztahu k přírodě Duchem. Duch je Stvořitel. Duch má život v sobě. A člověk všech věků a všech zemí vtěluje ho do své řeči jako Otce.

Snadno můžeme pozorovati, že není nic náhodného ani libovolného v těchto analogiích, nýbrž že jsou stálé a že pronikají přírodu. Nejsou to sny několika osamělých básníků, nýbrž člověk je analogistou a zkoumá vztahy ve všech věcech. Je umístěn v středu bytostí, a paprsek vztahu proniká od každé jiné bytosti k němu. A ani člověk nemůže býti pochopen bez těchto předmětů, ani tyto předměty bez něho. Všechny skutečnosti v přírodopisu, pojatý samy o sobě, nemají žádné ceny a jsou jalovy jako jedno pohlaví. Ale

sezdejte je s dějinami lidstva a jsou plny života. Všechny květeny, všechny svazky Linnéovy a Buffonovy jsou suché seznamy skutečností; ale nejvšednější z těchto skutečností, vzrůst rostliny, ústrojí nebo práce, nebo bzukot hmyzu, jakmile jsou použity k rozumovému vysvětlení nějaké skutečnosti nebo jinak spojeny s lidským životem, působí na nás způsobem nejživějším a nepříjemnějším. Sémě rostliny — k jak mocným analogiím v životě lidském bylo tohoto malého plodu užito při každé příležitosti, až po hlas Pavlův, který nazývá lidské tělo semenem: „Rozsívá se tělo živočišné, vstane duchovní.“ Pohyb země okolo osy a okolo slunce způsobuje den a rok. Jsou to určité části hrubého světla a tepla. Nemá však žádného smyslu analogie života lidského s dobami ročními? A nenabývají doby roční velkoleposti a pathosu touto analogií? Pudy mravence jsou bez jakékoliv důležitosti, pojímány samy o sobě; ale jakmile paprsek vztahu je vržen mezi mravence a člověka, a maličký parob stane se napomínatelem a malým tělem s mocným srdcem, potom všechny jeho zvyky, i ty, které prý nedávno byly vyzorovány, že totiž nikdy nespí, stanou se vznešenými.

Následkem této základní shody mezi viditelnými věcmi a lidskými myšlenkami divoši,

kteří mají toliko to, co je nutné, mluví v obrazech. Jak postupujeme zpět v dějinách, řeč stává se více a více obraznou, až v svém dětství je čistou poesíí: všechny duševní skutečnosti jsou zpodobeny přírodními podobnostvými. Nalezlo se, že tytéž symboly tvoří původní prvotní podoby všech řečí. Bylo dále zpozorováno, že zvláštnosti všech jazyků blíží se k sobě v místech největší výmluvnosti a síly. A ježto takovou byla první, takovou bude i poslední řeč lidská. Tato bezprostřední odvislost řeči od přírody, tato přeměna vnějšího jevu v znak něčeho z lidského života nikdy neztrácí své dojmové síly. To právě dodává půvabu rozhovoru otužilého farmáře nebo zálesáka, jež všichni lidé s pochoutkou poslouchají.

Schopnost člověka, spojití svou myšlenku s jejím vlastním znakem a tak ji vyjádřit, závisí na prostotě jeho povahy, to jest, na jeho lásce k pravdě a na jeho touze sdělit tuto bez újmy. Pokažení člověka následuje pokazení řeči. Když prostota charakteru a nadvláda idejí je zlomena převahou žádostí podružných, touhou po majetku, rozkoši, moci a pochvale, — a když dvojakost a faleš nastupují na místo prostoty a pravdy, nadvláda nad přírodou jako tlumočnická vůle jest do jisté míry ztracena; nevznikají více nové obrazy a stará slova jsou zkažena, označující

věci, jichž není více; papírová měna je v oběhu, když není v sklepích žádných zlatých prutů. V přechodné chvíli se podvod vyrazí a slova ztratí všechnu moc nad rozumem a náklonostmi. Sta spisovatelů mohlo by se nalézt v každém národě se starou osvětou, kteří aspoň na čas sami věří a namlouvají i jiným, že vidí a pronášejí pravdy; ale sami myšlenek neodívají v jejich přirozený šat, nýbrž neuvědoměle žijí z řeči, stvořené původními spisovateli té země, totiž těmi, kteří prvotně se drželi přírody.

Ale moudří lidé pronikají tuto spráchnivělou řeč a upevňují slova opět na viditelné věci, takže obrazná řeč je doporučením, že ten, kdo jí užívá, je v spojení s pravdou a Bohem. Jakmile rozhovor náš se přenáší přes hranici všedních skutečností a rozplameňuje se vášní nebo exaltuje myšlenkou, odívá se v obrazy. Člověk opravdově mluvící, pozoruje-li své duševní pochody, pocítí, že vzniká v jeho mysli současně s každou myšlenkou hmotný obraz více nebo méně jasný, který tu myšlenku odívá. Proto dobrý spisovatel a skvělý vyprávěč jsou stále alegorickými. Tato obrazotvornost je bezděčná. Je to směšování zkušenosti s okamžitou činností ducha. Je to vlastní tvorba. Je to působení První Příčiny nástroji, které již stvořila.

Tyto skutečnosti naznačí snad výhodu,

jakou venkovský život má pro silného ducha nad umělým a přistřiženým životem v městech. Víme více od přírody, než můžeme podle svého přání sdělit. Její světlo přetéká stále do našeho ducha a my zapomínáme na její přítomnost. Básník, řečník, vyrostlý v lesích, jehožto smysly byly živeny jejich krásnými a klidnými změnami rok co rok, nevědomě a nepozorovaně — nezapomene jejich poučení ani v hluku měst ani ve vřavách politických. Dlouho potom, uprosťd agitace a hrůzy národních shromáždění — v době revoluce — tyto velebné obrazy se objeví v své jitní záři, jako případné symboly a slova myšlenek, které časové události probouzejí. Na povel vznešeného citu lesy opět šumí, smrky hučí, řeka se valí a leskne a stáda bučí na horách tak, jak je slýchal v svém dětství. A s těmito obrazy kouzla přesvědčivosti, klíče moci jsou mu dány do rukou.

3. Takto předměty přírodní nám pomáhají vyslovit naše přání. Ale jak velkolepá to řeč pro tak nicotné vědomosti! Bylo třeba tolik vznešených plemen, takové různosti tvarů, takového množství těles nebeských k tomu, aby člověk opatřen byl slovníkem a mluvnicí své všední řeči? Když užíváme těchto velikých značek k označení záležitostí svých hrců a kotlů, cítíme, že jich plně neužíváme, a že

toho nejsme ani schopni. Jsme jako cestující, užívající troudu bezpečných k usmažení vajec. Ačkoliv vidíme, že řeč ihned zobrazí to, co chceme říci, nemůžeme se přece vyhnout otázce, zda slova nejsou významná sama o sobě. Nemají hory, vlny, obloha jiného významu, než jaký my jim vědomě dáváme, když jich užíváme jako obrazů svých myšlenek? Svět je symbolický. Části řeči jsou metafory, poněvadž celá příroda je metafora lidského ducha. Zákony mravní odpovídají zákonům hmotným, jako tvář tváří v zrcadle. „Viditelný svět a poměr jeho částí je ciferník neviditelného.“ Fysické axiomy překládají zákony duševní. Tak „celek je větší než jeho část“; „odpor rovná se tlaku“; „nejmenší tíže převáží největší, když různost tíže se vyrovná časem“; a mnohá podobná pravidla, jež mají význam stejně etický jako fyzický. Tato pravidla mají daleko všeobecnější a extensivnější smysl, jsou-li užitá při lidském životě, než jsou-li obmezena toliko na svou platnost technickou.

Stejným způsobem paměťhodné průpovědi a přísloví národní skládají se obyčejně z fyzické skutečnosti, použité jako obrazu nebo paraboly mravní pravdy. Tak: Valící se kámen neshromažďuje mechu. Jeden pták v ruce lepší, než dva v keři. Mrzák na cestě právě předstihne běhouna na cestě ne-

30.

den a noc, řeka a bouře, šelma a pták, kyselina a alkali preexistují v nutných ideách v myslí Boží, a existují toliko pomocí předchozích vlastností v říši ducha. Skutečnost je konec nebo poslední závěr ducha. Viditelné stvoření je mez nebo obvod neviditelného světa. „Hmotné předměty,“ pravil jeden francouzský filosof, „jsou nutně druhy trusků podstatných myšlenek Stvořitelových, které musí vždy zachovávat správný poměr k světu prvnímu vzniku: jinými slovy, viditelná příroda musí mít duševní a morální stránku.“

Tato nauka je nesnadno srozumitelná a ačkoliv obrazy jako „oděv“, „trusky“, „zrcadlo“ etc. dráždí obrazotvornost, musíme se obrátiti k vykladačům obratnějším a životnějším, abychom ji objasnili. „Každé písmo má být vyloženo tímž duchem, kterým bylo napsáno“, je základní zákon kritiky. Život v harmonii s přírodou, láska k pravdě a k ctnosti otevře nám oči, abychom rozuměli jejímu textu. Ponenáhlu snad poznáme prvotní smysl trvalých předmětů přírodních, takže svět nám bude otevřenou knihou a každý tvar symbolem svého skrytého života a své konečné příčiny.

Nová zvědavost se nás zmocňuje, když se stanoviska právě napověděného pozorujeme děsivý rozsah a množství předmětů, vždyť „každý předmět, správně zřen, otvírá novou

32

pravé. Sušte seno, dokud slunce svítí. Je nesnadné nésti plný pohár. Ocet je syn vína. Poslední unce prolomila hřbet velblouda, dlouhověké stromy zapouštějí nejprve kořeny, a podobně. V původním smyslu jsou to všední skutečnosti, než my je opakujeme pro jejich analogický význam. Co je pravda o příslovích, je pravda o všech bajkách, parabolách a alegoriích.

Tento vztah mezi duchem a hmotou není vymyšlen některým básníkem, nýbrž je v tom vůle Boží, a může být přístupný všem lidem: Buď se lidem zjeví, anebo nezjeví. Když v šťastných hodinách přemyslíme vážně o tomto divu, pochybujeme, zda jsme nebyli vždy jindy hlubi a slepi;

„Mohou tyto věci býti,
A přejíti nás jako letní mrak,
Bez našeho zvláštního obdivu?“

neboť vesmír stává se průhledným a světlo vyšších zákonů než jeho vlastních prozařuje jím. Tento trvalý problém vzbudil obdiv a zvědavost každého ryzího genia od počátku světa: od doby Egyptanů a Brahmanů po Pythagora, Platona, Bacona, Leibnitze, Swedenborga. Zde u cesty sedí ta Sfinx a od věku k věku přicházejí věštcí a zkoušejí na její hádance své štěstí. Zdá se být nutným, že duch se projevuje v hmotných tvarech; a

31

schopnost duše“. Co bylo pravdou neuvědomenou, stane se, ztlumočeno a vymezeno určitým předmětem, částí oblasti vědění, novou zbraní v skladišti moci.

33

3

VÝCHOVA.

Hledající smysl přírody, octneme se náhle před faktem, že totiž příroda je výchovou. Tato užitečnost přírody obsahuje v sobě vyložené užitečnosti jako své části.

Prostor, čas, společnost, práce, podnebí, potrava, pohyb, živočichové, mechanické síly dávají nám denně nejpřírodnější poučení, jehož smysl je neomezený. Vychovávají i rozum i soudnost. Každá vlastnost hmoty je školou pro soudnost — její pevnost nebo odpor, její klid, její rozpětí, její podoba, její dělitelnost. Soudnost počítá, rozděluje, spojuje, měří a tak nalézá potravu a uspokojení pro svou činnost v tomto bohatém dějišti. A rozum zatím přenáší všechna tato poučení do své vlastní oblasti myšlení, postřehuje analogii, která snoubí hmotu s duchem.

1. Příroda je školou rozumu v duševních pravdách. Stýkáním se s hmotnými předměty

Celá povaha a štěstí jednotlivce jsou odvisly od nejnepatrnějších nerovností ve vzdělání rozumu: na př. od postřehu různosti. Proto existuje prostor a čas, aby lidé věděli, že věci nejsou naházeny v nepořádku, nýbrž odloučeny a o sobě. Zvon a pluh mají každý svůj úkol, a jeden nemůže zastávat druhého. Voda je dobrá k pití, uhlí k topení, vlna k šacení; než vlna nemůže být pita, voda předená, ani uhlí požíváno. Moudrý člověk ukazuje svou moudrost v rozdělování, stupňování, a jeho stupnice tvorů a hodnot je právě tak široká, jako příroda. — Pošetilci nemají žádných tříd ve své stupnici a myslí, že jeden člověk je jako druhý. Co není dobré, pokládají za nejhorší a co není ohavné, pokládají za nejlepší.

Stejným způsobem Příroda nás učí pozorností. Neodpouští žádných chyb. Její ano je ano, její ne je ne.

První kroky v zemědělství, hvězdářství, přírodopisu (ony první kroky, které každý farmář, lovec a plavec zná) učí, že kostky Přírody vždy již jsou zatíženy, že v jejích hromadách a v jejím rumu jsou skryty jisté a užitečné závěry.

Jak klidně a geniálně chápe mysl jeden fyzický zákon po druhém! Jak vznešené dojmy povznášejí smrtelníka, když vniká do úmyslu stvoření a poznáním pocituje svou výsadu

poučujeme se stále o různosti, podobnosti, pořádku, bytí a zdání, o postupném seřazení, o shodě jednotlivého s všeobecným, o spojení různých sil za jedním cílem. Přiměřena k důležitosti ústrojí, které má být tvořeno, je krajní a důsledná péče, již příroda tomu věnuje. Jak zdoluhavého je třeba výcviku den co den, rok co rok, nekonečně, aby vypěstován byl zdravý rozum, co stálého nepokoje, nepohodlí, rozpaků, též radosti lidí škodolibých nad námi, když váháme a kolísáme, nemohouce se rozhodnouti — a to vše, aby vypěstován byl praktický smysl, — abychom poučení byli, že „krásné myšlenky, pokud nejsou provedeny, nejsou lepší krásných snů“.

Táž dobrá služba je prokazována majetkem a jemu vlastními institucemi, dluhem a úvěrem. Dluh, hlodající dluh, jehož ocelové tváře vdova, sirotek a geniové nenávidí a se bojí — dluh, jemuž se obětuje tolik času, který tak zmrzačí a ochromí velkého ducha starostmi, jež nízkými se zdají, je učitel, který nesmí být přehlédnut, a je nutný hlavně těm, kteří jím nejvíce trpí. — Vlastnictví, které případně bylo přirovnáno k sněhu — „napadá-li dnes rovnoměrně, bude zítra rozehnán do závějí“ — je vnější projev vnitřního ústrojí, jako ručička na ciferníku. Zatím co nyní je tělocvikem rozumu, hromadí prozřetelně zkušenosti v zákonech hlubších.

bytí! Toto nahlédnutí ho vytřibuje. Krása přírody vyznačuje z jeho vlastních prsou. Člověk je větší, než sám to může poznati, a vesmír je menší, poněvadž vztahy prostorové a časové zmizí, jakmile vzniknou zákony.

Zde opět nás napadá tíseň, ba strach z ohromného všehomíra, který má být vyzkoumán. „Co víme, je jenom bodem vzhlédem k tomu, co nevíme.“ Otevřte kterýkoliv právě vyšlý vědecký časopis, uvažujte o problémech, které napovídá o světle, teple, elektřině, magnetismu, fyziologii, geologii, a posudte, zda je možno, aby ta která přírodní věda mohla být brzo vyčerpána.

Pomíjejíce mnohé jednotlivosti, kterými nás příroda poučuje, nesmíme opominouti naznačiti dvě.

Každá událost poučuje nás o činnosti vůle nebo moci. Od chvíle, kdy jako dítě nabývá poněnáhu svých smyslů, až po hodinu, kdy řekne, „Staniž se vůle Tvá!“, člověk stále se učí tajemství, že může podříditi své vůli nejenom události, nýbrž velké třídy, ba i celé řady událostí, a tak že může přizpůsobiti všechny skutečnosti své povaze. Příroda je skrz na skrz prostředkem. Je stvořena, aby sloužila. Přijímá vládu člověka tak poddajně, jako oslice, na které seděl Spasitel. Nabízí všechna svá království člověku jako surovinu, kterou on může zpracovati v něco užiti-

tečného. A člověka to nikdy neomrzí. Snouvá řídký a citlivý vzduch v moudrá a libozvučná slova a dává jim perutě jako andělům přesvědčení a příkazu. Jedna po druhé přicházejí jeho vítězné myšlenky a proměňují všechny věci, až svět stává se konečně toliko uskutečněnou vůlí — dvojníkem člověka.

2. Smysly vnímané předměty přizpůsobují se výstrahám rozumu a zrcadlí svědomí. Všechny věci jsou morální a v svých nekonečných změnách neustále poukazují na svět duševní. Proto je příroda tak nádherná svou podobou, svou barvou a pohybem, vždyť každá nejvzdálenější hvězda na obloze, každá chemická změna od prostého krystalu až k zákonům života, každá změna rostliny od prvního zárodku vzrůstu v buňce až po tropický hvozd a předpotopní doly uhelné, každá živočišná funkce od houby až po Herkula poučuje hlasem hromovým člověka o právu a bezpráví a ozvěnou opakuje Desatero božích příkázání. Je tedy příroda vždy spojencem náboženství. Půjčuje všechnu svou nádhru a svá bohatství citu náboženskému. Věstec i kněz, David, Izaiáš, Ježíš čerpali hluboko z jejího zřídla. Tato etická povaha tak proniká kosti a míchu přírody, že se zdá, jakoby byla účelem jejího stvoření. Ať kterémukoliv jednotlivému cíli odpovídá který-

koliv člen nebo část přírody, je to jeho veřejná a všeobecná funkce, a není nikdy opomenuta. Nic v přírodě není vyčerpáno svou první užitečností. I když určitá věc posloužila určitému cíli co možná nejvíce, je zcela novou pro další službu. V Bohu každý cíl je proměněn v nový prostředek. Tak užitečnost pohodlí sama o sobě je nízká a nečistá. Ale je příkladem dobrým, jak každá věc je dobrá, pokud slouží něčemu, jak spojení částí a sil za jediným cílem je každému bytí podstatné. První a makavý projev této pravdy jest naše oceňování jakostí a odhadování chyb obilí a pokrmů.

Již bylo ukázáno, že každý přírodní pochod je překladem určité věty morální. Morální zákon leží v středu přírody a paprskovitě vyzáruje k jejímu obvodu. Je to dřev a mícha každé podstaty, každého vztahu, každého pochodu. Všechny věci, s kterými se stýkáme, nám kážou. Co je farma jiného než němé slovo Boží? Plevy a pšenice, koukol a sazenice, mráz, déšť, hmyz, slunce — to vše jsou posvátné emblémy, od první brázdny jarní až po poslední kupu sena, kterou zimní sníh překvapí na polích. Ale plavec, pastýř, horník, kupec mají každý v svých vlastních oborech zkušenost přesně souběžnou a vedoucí k témuž závěru, poněvadž všechny organizace jsou původně stejny. A

není pochyby, že tento morální cit, který tak voní ve vzduchu, roste v zrně a nasycuje vodu, není člověkem zachycen a nezapařil do jeho duše. Morální vliv přírody na každého jednotlivce je ono množství pravdy, které mu osvětluje. Kdo to dovede oceniti? Kdo může vyzkoumati, kolik vytrvalosti vstúpila rybáři skála, o niž moře se odráží? jak mnoho klidu přešlo na člověka od azurové oblohy, po jejich čistých hloubkách větry věčně prohánějí stáda bouřných mračen, nezanechávající ani vrásky ani skvrny? jak mnoho píle a prozřetelnosti a citu máme od němohry zvířat? Jak pronikavý kazatel sebekázně je měnící se zdraví!

Zde zvláště chápeme jednotu přírody — jednotu v rozmanitosti — která nás potkává všude. Všechna nekonečná různost věcí činí totožný dojem. Xenofanes si stěžoval v svém stáří, že ať pohlédne kam pohlédne, všechny věci kvapem obrací se v jedno: omrzelo ho viděti stále totéž v nudné různosti tvarů. Báje o Proteovi obsahuje potěšující pravdu. List, kapka, krystal, okamžik — jsou spřízněny s celkem a účastny dokonalosti celku. Každá částka je mikrokosmem a věrně vyjadřuje podobu světa.

Podobnosti existují nejenom ve věcech, jichž analogie je patrna, jako když objevíme obraz lidské ruky v ploutvi zkamenělého

saura, ale i v předmětech, kde je veliká vnější nepodobnost. Tak De Staël a Goethe nazvali stavitelství „zmrzlou hudbou“. Vitruvius myslil, že architekt by měl býti hudebníkem, „Gotický chrám,“ pravil Coleridge, „je zkamenělé náboženství.“ Michel Angelo tvrdil, že architektovi je nevyhnutelna znalost anatomie. V Haydnových oratoriích noty představují nejen pohyby, jako pohyb hada, jelena, slona, ale i barvy, na př. zelenou trávu. Zákon harmonických zvuků opakuje se v harmonických barvách. Žula liší se od řeky, která jí odnáší, toliko vyšší nebo nižší teplotou. Tekoucí řeka podobá se vzduchu, který proudí nad ní; vzduch podobá se světlu, které ho proniká řídicími vlnami; světlo podobá se teplu, které s ním se prohání prostorem. Každý tvor je toliko změnou druhého; je více podobnosti v nich než rozdílů. a jejich původní zákon je týž. Pravidlo jednoho umění nebo zákon jedné organizace obtočí v celé přírodě. Tak prolínává je tato Jednota, že snadno pochopíme, že leží pod nejspodnějším rouchem přírody a že pramení v Universálním Duchu. Neboť ona proniká i Myšlenkou. Každá všeobecná pravda, kterou vyjadřujeme slovy, obsahuje nebo předpokládá každou jinou pravdu. Omne verum vero consonat. Je jako hlavní kružnice na kouli, která obsahuje všechny možné kruž-

nice, jaké mohou být vedeny a které stejně obsahují ji. Každá taková pravda je absolutní Ěns, viděné s jedné strany. Ale má nesčetné strany.

Ústřední jednota je ještě patrnější v skutcích. Slova jsou konečné orgány nekonečné mysli. Nemohou vystihnouti rozměrů toho, co je obsaženo v pravdě. Lámou, osekávají, ochuzují ji. Skutek je dokonání a uveřejnění myšlenky. Zdá se, že správný skutek doplňuje myšlenku a že je spřízněný s celou přírodou. „Moudrý člověk, čině jednu věc, činí vše; neboť v jedné věci, kterou správně vykonává, vidí podobnost všeho, co je správně vykonáno.“

Slova a skutky nejsou přívlastky neživé přírody. Přivádějí nás k lidské podobě a všechny ostatní organisace zdají se být toliko jejím znehodnocením. Když se ona objeví mezi tak mnohými věcmi, které nás obklopují, duch dává jí přednost před všemi ostatními. Dí: „Z takové, jako tato jest, čerpal jsem radost a vědění, v ní nalezl a spatřil jsem sebe, chci mluvit s ní, může také mluvit, může dáti mi myšlenku již utvořenou a živou.“ Ve skutečnosti oko — duch — jsou vždy doprovázeny těmito podobami, mužskými i ženskými a jsou to nepřírovnatelně nejbohatší pokyny o moci a pořádku, který leží na dně věcí. Na neštěstí každá z nich zdá se

jaksi poškozena, znetvořena a povrchně neúplná. Nicméně daleko odlišni od hluché a němé přírody okolo nich, všichni tito lidé zůstávají ze všech organismů sami jedinými zřídly nevybádaného moře myšlenky a ctnosti.

Bylo by zajímavo stopovati, jak přispívají k našemu vychování. Než bylo by to bez konce! Jsme sdružení v mládí i v dospělém věku s několika přáteli, kteří, jako obloha a voda, jsou stejných rozměrů s naší myšlenkou, kteří, odpovídajíc určitému směru duše, uspokojují naši touhu s této stránky; postrádáme moci, abychom je postavili do takové vzdálenosti, abychom je mohli opravovat, anebo alespoň rozebírat. Můžeme je jen milovat. Když poznali jsme ve věrném příteli vzor dokonalosti a když on zvýšil naši úctu k zdrojům lásky Boha, který nám posílá skutečného člověka, aby splnil náš ideál, když konečně přítel náš stal se předmětem našeho přemýšlení a čerpáme z něho svou moudrost a své štěstí, i když on sám si není vědom svého vlivu, — je to přece pro nás již znamením, že přátelství se blíží ke konci.

• VI •

IDEALISM.

Takový je nevyslovitelný ale srozumitelný a možný smysl světa, podávaný člověku, věčnému žáku, každým předmětem přístupným smyslům. K tomuto jedinému cíli Výchovy působí všechny části přírody.

Stále se nám vnucuje vznešená pochybnost; zda tento cíl není konečnou Příčinou všeho míra a zda příroda zvenčí existuje. Je dostatečným důvodem onoho Zjevu, který nazýváme Světem, že Bůh chce poučiti lidskou duši a proto jí dává určitý počet přiměřených dojmů, které nazýváme sluncem a měsícem, mužem a ženou, domem a obchodem. Ježto jsem naprosto neschopen dokázati pravost zpráv svých smyslů, odpovídají-li dojmy, jimiž svět na mé smysly působí, vnějším předmětům, jaký je mezi tím rozdíl, zda Orion skutečně je na nebi, či nějaký bůh kreslí obraz na obloze duše? Poněvadž vztahy částí

a cíl celku zůstávají tytéž, co na tom záleží, působí-li na sebe vzájemně země s mořem a otáčejí-li se světy a obcházejí-li se bez počtu a konce — propast zející pod propastí a jedno souhvězdí v rovnováze udržující druhé v absolutním prostoru — anebo zda bez vztahů časových a prostorových jsou tytéž zjevy toliko vštípeny pevné víře člověka? Těší-li se příroda existencí o sobě beze mne, anebo existuje-li toliko vzjevení mého ducha je pro mne stejně užitečná a úctyhodná. Budiž si cokoliv, pro mne je ideálem, pokud nemohu zkoušet přesnost svých smyslů.

Lehkovážní lidé tropí si žerty z této idealistické teorie, jako kdyby její důsledky byly fraškovité, jako kdyby ohrožovala stálost přírody. A toho ona jistě nečiní. Bůh nikdy s námi nežertuje a nechce kompromitovati plán přírody, dovoluje nějaké nedůslednosti v jeho provádění. Sebe menší nedůvěra v stálost zákonů přírodních by ochromila schopnosti člověka. Jejich stálost je posvátně zachovávána a jeho víra v ně je dokonalá. Kola a péra člověka spočívají vesměs na předpokladu stálosti přírody. Nejsme vystaveni jako loď, která má být zmítána, nýbrž jako dům, který má klidně státi. Je to přirozený důsledek této stavby, že pokud činné schopnosti převládají nad přemýšlivými, odporujeme s neolibostí jakékoliv zmínce o tom, že příroda

je kratšího života a měnlivější než duch. Dohazovači, koláři, tesaři, mýtníku velmi se nelíbí taková narážka.

Než zatím co nabýváme úplné jistoty o stálosti zákonů přírodních, otázka o absolutní jsoucnosti přírody stále zůstává bez odpovědi. Jednotný vliv vzdělanosti na mysl lidskou tkví v tom, že neotřásá naši věrou v stálost jednotlivých jevů, jako tepla, vody, dusíku, nýbrž že učí nás zírati na přírodu jako na jev a ne bytost, přidělovati nutnou jsoucnost duchu, pokládati přírodu za náhodu a výsledek.

Smysly a neosvícená soudnost mají jakousi pudovou víru v absolutní jsoucnost přírody. Dle nich člověk a příroda jsou nerozlučně spojeni. Věci jsou jim vším a oni nikdy neproniknou jejich vnějšku. Ale Rozum ničí tuto víru. První snaha myšlení směřuje k uvolnění despotismu smyslů, který nás váže k přírodě, jako kdybychom byli její částí, a ukazuje nám přírodu takorůka v dáli a v pohybu. Bez Rozumu živočišné oko vidí s obdivuhodnou přesností ostré obrysy a barevné povrchy. Když se otevře oko Rozumu, k obrysu a povrchu přistupují najednou půvab a výraznost. Ty pocházejí od obrazotvornosti a pohnutí naší mysli a zeslabují poněkud hranatou zřetelnost předmětů. Je-li Rozum podrážděn k napjatějšímu zření, ob-

46

rysy a povrchy stávají se průhlednými, ba není jich vidět: vidíme příčiny a duše skrze ně. Nejkrásnější okamžiky v životě jsou právě tato rozkošná probuzení vyšších schopností a úctyplné ustoupení přírody před jejím Bohem.

Naznačmež další důsledky vzdělanosti.

1. Svou hlavní poučku v idealistické filosofii máme od přírody samé.

Příroda je stvořena, aby se spojila s duchem k našemu osvobození. Jisté mechanické změny, malá změna našeho místa poučuje nás o dualismu. Cize na nás působí pohled na břeh s plovoucí lodí, z balonu nebo pod neobyčejně zbarvenou oblohou. Nejmenší změna našeho zorného bodu dává celému světu malebnou tvářnost. Člověku, který málokdy jezdí, stačí toliko sednouti do kočáru a projeti se městem, aby se mu ulice přeměnila v loutkové divadlo. Muž, žena — hovořící, běžící, obchodující, hádající se — nejvážnější řemeslník, pobuda, žebrák, hoši, psi jsou najednou jako neskuteční, anebo aspoň docela odcizení pozorovateli a jeví se jen zdánlivými a neskutečnými. Jak nové myšlenky člověka napadají, když vidí zcela známou krajinu z železničního vozu! Ba i nejvšednější předměty i při sebenepatrnější změně zorného bodu se nám velmi zalíbí. V temnici vozík rezníkův a postava jednoho člena naší rodiny budí naši pozornost. Tak

47

způsobuje nám radost podobizna dobře známé tváře. Obratťe oči, hledíce na krajinu skrze své nohy, a obraz bude velmi příjemný; ačkoliv jste ji vídali stále po dvacet let.

V těchto případech je napovídána prostředky mechanickými různost pozorovatele a divadla, člověka a přírody. Z toho vzniká rozkoš spojená s úctou; řekl bych, že jsme poněkud u vytržení při dojmu, že, zatím co svět je pouhým divadlem, v nás přece jen zůstává něco stálého.

2. Básník sděluje tutěž rozkoš jen ve vyšším stupni. Několika málo tahy zobrazí, jako ve vzduchu, slunce, horu, pole, město, hrdinu, dívku, nelišící se od skutečnosti než tím, že jsou jen pozdviženi se země a stojí v dáli před naším zrakem. Uvolňuje zemi a moře, otáčí jimi okolo osy své prvotné myšlenky a rozestavuje je znova. Sám naplněn bohatýrskou vášní, užívá hmoty jako jejich symbolů. Smýslový člověk podřaduje myšlenky věcem, básník věci svým myšlenkám. Jeden hodnotí přírodu jako nezvratnou a pevnou, druhý jako tekutou a vtiskuje jí svou bytost. Vzдорovitý svět je mu povolným a ohebným, odívá prach a kameny lidskostí a činí z nich slova Rozumu. Obrazotvornost můžeme definovati jako upotřebení hmotného světa Rozumem. Shakespeare má ze všech básníků nejvíce schopnosti podřaditi přírodu

48

účelům výrazu. Jeho královská musa přehazuje stvoření jako hračku z ruky do ruky a užívá ho, aby vyjádřilo myšlenku, jíž právě překypuje jeho duch. Navštíví nejvzdálenější kraje a spojuje věci nejodloučenější jemnou duševní souvislostí. Tušíme, jak závažnost hmotných předmětů je poměrná a všechny věci se krčí neb rozpínají, aby sloužily vášni básníkově. Tak v jeho sonetech písně ptáků, vůně a barvy květin jsou stínem jeho milenky, čas, který jí od něho odděluje, je jeho skříní, podezření, které v něm vzbudila, je její ozdoba.

Ozdoba krásy je Podezření,
vrána, která lílá nejlíbeznější oblohou.

Jeho láska není plodem náhody, vyrůstá
v jeho řeči v město, stát.

Ne, byla vystavěna daleko od náhody;
netrpí v usmívající se nádehe, ani nepodléhá
zlotročující nespokojenosti;
nebojí se politiky, té kacířky,
jejíž dráha vřalká je,
nýbrž zůstává samostatnou.

K síle jeho stálosti přirovnány, zdají se pyramidy novými a pomíjejícími. Svěžeť mládí
a lásky oslňuje ho svou podobností s jitem.

49

4

Nechť vzdálí se ty rty,
jež tak ladně dopustily se křivé přísahy
a ty oči — svítání denní,
světla, jež zaslíni jitro.

† Mimochodem podotýkám, že by bylo ne-
snadné nalézt v literatuře něco podobného
divoké kráse této hyperboly.

Z jeho her bychom mohli uvést na tisíce
příkladů tohoto přetvoření všech hmotných
předmětů jeho vlastní vášní, schopností to,
kterou malé činí velkým a velké malým.

Mám před sebou Bouři a chci citovati jen
několik málo řádků.

Ariel: Předhořím majícím pevné základy
Otřásl jsem a ostruhami vyvrátil jsem
Smrk a cedr.

Prospero volá na hudbu, aby ukonejšila
zuřivého Alonzu a jeho druhy:

Slavnostní melodie. nejlepší potěšitel
Pobouřené obrazotvornosti, vyléčíš tvůj mozek
Nyní nepotřebný, vířící v tvé lebce.

A opět:

Půvab se rozšiřuje poněnáhu
A jako jitro se přikrádá po noci,
Rozlavujíc temnotu, tak jejich probouzející se smysly

50

V obou případech duševní život byl vtisknut
přírodě. Pevnou se zdající hmota byla pře-
možena a rozložena myšlenkou; slabá lidská
bytosť pronikla širou přírodou vnímavou duší
a poznala se v její harmonii, t. j. zmocnila se
jejího zákona. Když toho docíleno je ve fy-
sice, paměť zbavuje se obtížných záznamů
jednotlivostí a zahrnuje sta pozorování do
jediné formule.

Tak i ve fyzice hmotné je podřadeno du-
ševnímu. Astronom, geometr spoléhají na své
nezvratné analýze, opovrhující výsledky po-
zorování. Nadšená poznámka Eulerova: „Na-
lezne se, že to odpírá veškeré zkušenosti,
ale přece je to pravda,“ přenesla již přírodu
do duše a opustila hmotu jako vyvrženou
mrtvolu.

4. Bylo pozorováno, že věda duchovní
vždycky plodí pochybnost o jsoucnosti hmoty.
Turgot pravil: „Ten, kdo nikdy nepochyboval
o jsoucnosti hmoty, může být jist, že nemá
žádných schopností pro metafysické badání.“
Ona obrací pozornost na nesmrtelné, nutné,
nestvořené bytosti, to jest na Ideje; a v pří-
tomnosti těchto cítíme, že vnější okolnost je
sen a stín. Zatím co meškáme v tomto O-
lympu bohů, myslíme o přírodě jako o do-
dodatku k duši. Vystupujeme do jejich říše a
poznáváme, že to jsou myšlenky Nejvyšší
Bytosti. „Jsou to ty, které byly od věčnosti,

52

Počínají zaplašovati bezvědomé přízraky, jež zahalují
Jejich jasnější rozum.

Jejich vědomí

Počíná přibývat: a blížíci se přiboj

Brzo naplní břehy rozumu,

Jež leží nyní bahnitě a kalné.

Postřeh skutečných příbuzenství mezi jed-
notlivými příběhy (to jest ideálních příbu-
zenství, neboť jedině tato jsou skutečná)
umožňuje básníku volně užívati nejúčvat-
nějších tvarů a jevů přírody a zároveň zdů-
razniti převahu duše.

3. Když takto básník oživuje přírodu svými
vlastními myšlenkami, liší se od filosofa je-
dině tím, že klade si za cíl Krásu, kdežto
tento Pravdu. Ale filosof neméně než básník
dává přednost říši myšlenky před zdánlivým
pořádkem a vztahy věcí. „Záhadou filosofie“,
dle Platóna, „je nalézt pro vše, co existuje
podmínečně, základ nepodmíněný a abso-
lutní.“ Je to důsledek víry, že nějaký zákon
určuje všechny jevy a že jakmile tento bude
poznán, jevy mohou být předpovídaný. Tento
zákon, pokud je v duchu, je idea. Jeho krása
je nekonečná. Pravý filosof a pravý básník
je totéž a krása, která je pravdou, a pravda,
která je krásou, je cílem obou. Není půvab
Platonových nebo Aristotelových definicí
přesně podobný kráse Sofoklovy Antigony?

51

od počátku, od stvoření světa. Když přípra-
voval hvězdnou oblohu, byly již, když tvořil
mračna nad zemí a sílil prameny v hloubce,
tenkrát ony byly u něho, jako někdo s ním
přišel. Jich tázal se na radu.“

Jejich vliv je poměrný. Jako předměty vědy
jsou přístupny málo lidem. Ale všichni lidé
jsou s to, aby povzneseni byli zbožností nebo
vášní v jejich říši. A nikdo nedotkne se
těchto božských bytostí, aniž by se nestal
do určitého stupně sám božským. Jako nová
duše obnovují tělo. Stáváme se fyzicky čilými
a veselými; vznášíme se vzduchem; život není
trapným, a myslíme, že nikdy ani nebude.
Nikdo v jejich klidné společnosti nebojí se
stáří neb neštěstí neb smrti, neboť oclí se
mimo dosah změny. Vidouce nezastřenou po-
vahu Spravedlnosti a Pravdy, poznáváme roz-
díl mezi absolutním a podmíněným nebo re-
lativním. Chápeme absolutní. Po prvé sku-
tečně existujeme. Stáváme se nesmrtelnými,
neboť chápeme, že čas a prostor jsou vztahy
hmoty, že nemají nic společného s postřehem
pravdy nebo s ctnostnou vůlí.

5. Konečně náboženství a etika, které mo-
hou vhodně být nazvány praxí idejí nebo
uvedením idejí do života, mají obdobný úči-
nek na každou nižší vzdělanost, snižující pří-
rodu, poukazující na její odvislost od du-
cha. Etika a náboženství liší se v tomto:

53

jedna je soustavou lidských povinností původu lidského, druhá původu božského. Náboženství předpokládá osobnost Boží, etika ne. V našem plánu jsou jedno; obě tlapou po přírodě. První a poslední naučení náboženské je: „Věci viditelné jsou dočasné, věci neviditelné jsou věčné.“ Vzdoruje přírodě. Znamená pro neučeného tolik, co filosofie pro Berkeleye. Hlas, který můžeme slyšet v kostelích i nejneuvědomělejších sekt, je: „Opovrhuj bezpodstatnými mátohami světa, jsou to marnosti, sny, stíny, neskutecnosti; hledej pravdy náboženské.“ Zbožný posmívá se přírodě. Někteří theosofové dospěli k nepřátelství a odporu proti hmotě, jako manichejci a Plotinus. Přestali toužiti po plných hrncích egyptských. Plotinus se styděl za své tělo. Zkrátka, mohou všichni říci o hmotě, co Michel Angelo řekl o vnější kráse: „Je to chatrný a obtížný šat, do kterého Bůh odívá duši, kterou povolal na svět.“

Vidíme, že pohyb, básnictví, přírodní a duchovní vědy a náboženství směřují k tomu, aby seslabilly naše přesvědčení o skutečnosti vnějšího světa. Ale připouštím, že je to dosti nevděčné vykládati příliš do jednotlivostí všeobecnou nauku, že celá vzdělanost směřuje k tomu, aby nás nadchla idealismem. Nemám nepřátelství k přírodě, nýbrž lásku dítěte. Rozpínám se a žiji v teplém dni, jako obilí a

melouny. Mluvmež o ní vřidně! Nechci házet kamení po své krásné matce a nepokálím svého něžného hnízda. Chci toliko stanovití pravý poměr přírody k člověku, o který usiluje každé správné vychování; spojení člověka s přírodou je cíl lidského života. Vzdělání převrací naivní pojmy o přírodě a učí mysl nazývatí zdánlivým, co nazývala skutečným, a skutečným, co nazývala zdánlivým. Je pravda, že děti věří ve vnější svět. Víra, že svět je zdánlivý, jest pozdější, ale se vzděláním vznikne tato víra zcela tak jistě, jako vznikla první víra.

Výhoda idealistické teorie nad lidovou vírou je ta, že nám představuje svět, jak si ho právě duch nejvíce přeje. Je to skutečně názor, který vyhovuje Rozumu i spekulativnímu i praktickému, t. j. i filosofii i ctnosti. Neboť, pozorován ve světle myšlenky, svět je vždy fenomenální; a ctnost podrobuje jej duchu. Idealism vidí svět v Bohu. Vidí celý okruh lidí i věcí, činů i událostí, krajin i náboženství ne jako pracně nahromaděný, atom měla o čem rozjímat. Proto duše se odvrací od minulosti, nýbrž jako veliký obraz, který Bůh maluje v jednom okamžiku věčnosti, aby duše měla o čem rozjímat. Proto duše se odvrací od příliš všedního a drobnohledného studia této světové desky. Respektuje příliš konec, než aby se ponořila do jeho prostředků. Vidí

něco důležitějšího v křesťanství, než skandály církevních dějin a úzkostlivosti kritiky, a nestarajíc se o osoby a zázraky a nejsou nikterak vyrušována odpory historické samozřejmosti, duše přijímá od Boha tento jev, jak jej nalézá, jako čistou a úctyhodnou formu náboženství na zemi. Duši nerozruší to, co nazývá svým štěstím neb neštěstím, ani shoda nebo neshoda s lidmi ostatními. Nikdo není jejím nepřitelem. Přijímá, cokoliv se přihodí, jako část svého poučení. Pozoruje více, než pracuje a pracuje, jen aby mohla lépe pozorovati. —

· VII ·

DUCH.

Je důležité pro správnou teorii o přírodě a člověku, aby byla postupnou. Užitečnosti, které jsou nebo mohou býti vyčerpány, a skutečnosti, které končí, byvše právě stanoveny, nemohou býti vším, co je pravdou o tomto dobrém bytu, v kterém se člověk usadil a kde všechny jeho schopnosti nalézají přiměřené a nekonečně zaměstnání. A všechny užitečnosti přírody mohou býti shrnuty v jednu, která poskytuje činnosti lidské nekonečné volnosti. Škrze všechna svá království až po kraje a meze věcí příroda je věrna příčině, z které má svůj původ. Vždy mluví o Duchu. Napovídá absolutno. Je stálý výsledek. Je to velký stín, stále ukazující na slunce za námi.

Výraz přírody je zbožný. Jako postava Kristova, stojí se sklopenou hlavou, ruce skříženy na prsou. Nejšťastnější člověk je ten, kdo se od přírody učí bohoslužbě.

Kdo nejvíce přemýšlí o oné nevyslovitelné podstatě, kterou nazýváme Duchem, dovede o ní nejméně říci. Můžeme zajisté předvídati Boha v hrubých a takorba cizích jevech hmotných, ale jakmile se pokusíme ho definovati a popsat, i řeč i myšlenka nás opustí, a my nevíme kudy kam, jako blázni a divoši. Ta podstata nechce býti sdělována v poučkách; ale když člověk se jí pokořil rozumem, nejvznešenější službou přírody jest býti zjevením Boha. Příroda je ústrojí, kterým všeobsahující duch mluví k jednotlivci a pokouší se přivésti ho zpět k sobě.

Pozorujeme-li Ducha, vidíme, že dosavadní zkoumání naše neobsahují ještě celého obvodu lidského. Musíme přidati ještě některé příbuzné myšlenky.

Příroda klade tři otázky mysli lidské: Co je hmota? Odkud přichází? a Kam jde? Idealistická teorie odpovídá toliko na otázku první. Idealism praví: hmota je jev a ne podstata. Idealism seznamuje nás s úplným rozdílem mezi samozřejmostí naší vlastní bytosti a samozřejmostí světa. Prvá je dokonalá, druhá neschopna jakékoliv jistoty; duch je část přírody; svět je božský sen, z kterého se ihned můžeme probuditi k slávě a jistotě dne. Idealism je hypotese, která vysvětluje Přírodu jinými principy, než jichž užívá stavitel a chemik. Ale popírá-li toliko existenci

hmoty, neukájí tím ještě požadavků ducha. Nechává Boha mimo mne. Opouští mne v zářivém labyrintu mých myšlenek, abych bloudil bez konce. Tak srdce se mu vzpírá, poněvadž zanedbává lásku, popírá je skutečnost mužů a žen. Příroda je tak proniknuta lidským životem, že něco lidskosti je ve všem a v každé jednotlivosti. Tato teorie mi přírodu odcizuje a nevysvětluje příbuzenství, které počítujeme k ní.

Idealism buď pro nás za nynějšího stavu vědění pouze užitečným úvodním předpokladem, který nás učí o věčné různosti mezi duší a světem.

Ale když, sledující neviditelné kroky myšlení, se otážeme: Odkud je hmota? a Kam směřuje? mnohé pravdy vystupují ze zátiší vědomí. Poznáváme, že to nejvyšší je stále přítomno duši lidské; že ona vznešená, všeobsáhlá podstata, která není moudrostí ani láskou, ani krásou ani mocí, nýbrž vším najednou, je to, proč všechny věci existují a skrze co existují; že duch tvoří; že za přírodou a v přírodě je duch; a že působí na nás jednotný a nesložitý ne zvenčí, t. j. v prostoru a čase, ale duševně nebo skrze nás samé: proto duch, t. j. Nejvyšší Bytost, nestaví přírody okolo nás, nýbrž skrze nás, jako život stromu žene nové výhonky a listy starými póry. Jako rostlina na zemi, tak člo-

věk spočívá na prsou Boha; je živěn jistými jeho zřídly a ssaje dle své potřeby nevyčerpatelnou sílu. Kdo může klásti meze možnostem člověka? Až člověk jednou vystoupí výše a bude mu dovoleno zírati na absolutní spravedlnost a pravdu, uvidíme, že má přístup k celé mysli Stvořitelově, že je sám tvůrcem v konečném. Tento názor, který mi připomíná, kde zřídla moudrosti a moci leží, a doporučuje ctnost jako

„zlatý klíč,
který otlvírá palác věčnosti“,

má v svém štítu nejvyšší záruku pravdy, poněvadž mne ponouká, abych stvořil si svůj vlastní svět očistou své duše.

Svět pochází od téhož ducha jako tělo lidské. Je to vzdálenější a nižší vtělení Boha, průmět Boha, v netušícím. Ale svět liší se od těla v jednom důležitém bodu. Není, jako toto, dosud podroben lidské vůli. Jeho klidný pořádek nedá se námi porušiti. Představuje nám tedy přímo božskou mysl. Je to pevný bod, dle kterého můžeme měřiti svou vzdálenost od Boha. Jak se kazíme, tou měrou protiva mezi námi a naším domovem je patrnější. Jak se odcizujeme Bohu, tak jsme cizinci v přírodě. Nerozumíme zpěvu ptáků, liška a srna utíkají před námi, medvěd a tygr roztrhají nás. Známe užitečnost jen ně-

kolika málo rostlin: obilí a jablek, bramborů a vína. Není krajina, jejíž každý kmit září vznešeností, pohledem božím? Ale zdá se to poukazovati na neshodu mezi člověkem a přírodou, že nemůžete volně obdivovati se vznešené krajině, když dělníci kopou hned vedle v poli. Básníku připadá jeho radost trochu směšnou, pokud není lidem s očí.

NÁVĚŠTÍ.

V badání o zákonech světa a o stavbě věcí nejvyšší důvod je vždy nejpravdivější. Co se zdá sotva možným pro svou vytríbenost, je často malé a temné, poněvadž tkví nehlouběji v mysli mezi věcnými pravdami. Empirická věda je s to, aby zakalila rozhled a poznáním výkonů a pochodů oloupila badatele o mužné pozorování celku. Učenec stává se nepoetickým. A nejsečtější přírodopysce, který věnuje dokonalou a zbožnou pozornost pravdě, pozná, že mu zbývá ještě mnohému se učit o jeho poměru k světu a že se tomu nenaučí sčítáním nebo odčítáním nebo jiným přirovnáváním známých kvantit, nýbrž nenaučenými intuicemi, stálým sebezpozorováním a úplnou pokorou. Postřehne, že jsou daleko lepší schopnosti než přesnost a neomylnost, že pouhé hádání je často plodnější než nezvratné tvrzení, a že sen může nás přivést hlouběji do tajemství přírody než sto promyšlených pokusů.

62

poněvadž je jeho nejchytřejším obyvatelem, nýbrž poněvadž je jeho hlavou a srdcem a nalézá něco svého v každé důležité i nepatrné věci, v každé vrstvě hory, v každém novém zákoně barev, faktu astronomie, atmosférickém vlivu, které pozorování a analýse objevují. Pocit tohoto tajemství inspiruje musu Jiřího Herberta, spanilého žalmisty sedmáctého století. Následující řádky jsou částí jeho malé básně o člověku.

Člověk je samá souměrnost,
Pln proporcí, jeden úd k druhému,
A k celému světu okolo.
Každá část může nazývat druhou sestrou;
Neboť hlava s nohou jsou v osobním přátelství
A obě s měsícem a s vlnami.
Nic nešlo tak daleko,
Aby to člověk nechytíl a nechoval jako svou kořist;
Jeho oči nejvyšší hvězdu sesadí,
On sám je celý svět v malém.
Byliny rády léčí naše maso, poněvadž
Je nalézají sobě příbuzným.

Pro nás větry vanou,
Země odpočívá, nebe se pohybuje, a prameny prýští;
Ničeho nevidíme, co nepřináší nám dobra,
Blaha a bohatství;
Vše je buď mísou pokrmů,
Neb schránkou rozkoše.
Hvězdy nás k spánku ukládají,

64

Vždyť i fyziolog i přírodopysce opomíjejí právě těch nejdůležitějších záhad, které mají být rozřešeny. Není tak důležité pro člověka, aby znal všechny jednotlivce živočišné, jako spíše, aby poznal, odkud pochází a kam směřuje ta jeho despotická snaha po jednotě, která stále odděluje a třídí věci, snažíc se proměnit věci nejružnější v jednu formu. Hledím-li na bohatou krajinu, je pro mne méně důležité vypočítávat přesně navrstvení jednotlivých slojí, než vědět, proč každá myšlenka mnohosti odpadá při klidném pocitu jednoty. Nemohu se nadchnout pro přesnost detailů, pokud není zmínky o poměru věcí a myšlenek, o metafysice nauky o koryšcích, botaniky, umění, tak aby patrný byl poměr tvarů květin, lastur, živočichů, stavitelství k duchu a věda postavena byla na ideách. V přírodovědeckém kabinetě pocítíme jakési tajné poznání a sympatii k nejneohrabanějším a nejvýstřednějším podobám zvířat, ryb, hmyzu. Američan, který byl ve svém okolí obmezen na budovy, stavěné dle cizích vzorů, je překvapen, vstoupiv do Yorkské katedrály nebo do chrámu sv. Petra v Římě, pocitem, že tyto stavby jsou také napodobení — jemné kopie nějakého neviditelného pravzoru. A věda není dosti lidská, pokud přírodopysce přehlídí onu shodnost, která trvá mezi člověkem a světem, jehož je pánem, ne

63

Noc stahuje záclonu, kterou slunce vylahuje.
Hudba a světlo doprovázejí naši mysl.
Všechny věci našemu tělu jsou příbuzny
Svým původem a bytostí svou; naši duši
Svým vzrůstem a příčinou svou.

Více sluhů čeká na člověka,
Než on si povšimne. Na každé stezce
Pollape něco, co by mu ulehčilo,
Když nemocí bledne a slábne.
Ó mocná láska! Člověk je svět jeden a má
Druhý k svým službám.

Pozorování pravd tohoto druhu láká lidi k vědě; ale ztrácíme s očí cíl, hledíme-li toliko k prostředkům. Se zřetelem k této krátkozrakosti vědy, připustíme mínění Platonova, že „poesie se přibližuje více životní pravdě než věda.“ Každé tušení a každá věštba naší duše má právo na jisté uznání, a tak učíme se dávat přednost nedokonalým teoriím, nápadům, které obsahují záblesky pravdy, před uspořádanými soustavami, které nás nenechají nic tušit. Moudrý spisovatel pocítí, že své tvůrčí touze se tenkrát nejlépe zavděčí, když objeví nové pole badání a tak vznítí naději na novou činnost strnulého již ducha.

65

5

s ohněm nejsvětějších citů, pak Bůh opět vejde do přírody.

Nebude třeba, když mysl je takto připravena pro studium, hledati předmět. Zaručená známka moudrosti je, naléztí záračné v obyčejném. Co je den? Co je rok? Co je léto? Co je žena? Co je dítě? Co je spánek? Naši sleposti věci tyto zdají se bezvýznamné. Vymyslíme si něco, abychom skryli bezvýznamnost faktu a podrobili jej, jak říkáme, vyššímu zákonu myslí. Když ale ten fakt pozorujeme v světle ideje, náš výmysl vadne a mizí. Vidíme skutečný vyšší zákon. Moudrému člověku je fakt pravou poesíí a nejkrásnější bajkou. A tyto divy jsou před našimi vlastními dveřmi. Vy jste také muž. Muž a žena a jejich společný život, chudoba, práce, spánek, strach, štěstí jsou vám známy. Vězte, že žádná z těchto věcí není povrchní a že každý jev má své kořeny v schopnostech a citech našeho ducha. Zatím co abstraktní otázka zaměstnává vaši mysl, příroda jí ve skutečnosti předvede, aby rozřešena byla vašimi rukama. Stálo by to za trpělivé studium srovnati bod za bodem, zvláště v důležitých krisích života, naši denní historii s vzrůstem a pokrokem idejí v myslí.

Tak budeme konečně hleděti na svět novými očima. Odpoví nám na marné vpytování intelektu. „Co je pravda?“ a na o-

tázku citu „Co je dobro?“ tím, že pasivně se odevzdá vychované naší vůli. Potom se vyplní, co pravil můj básník: „Příroda není pevná, nýbrž tekutá. Duch mění, zpodobuje a hotoví ji. Nehybnost a nerozumnost přírody znamená nepřítomnost ducha; čistému duchu je tekutou, létavou, poslušnou. Každý duch vystaví si sám dům a nad svým domem svět a nad svým světem nebe. Vězte tedy, že svět existuje pro vás. Pro vás je ten jev dokonalý. Můžeme jen viděti to, co jsme. Vše, co Adam měl a co Caesar mohl, máte a můžete. Adam nazýval svým domem nebe a zemi; Caesar nazýval svým domem Řím; vy nazýváte svým snad přištipkářský krámkem, sto jiter zorané půdy, komůrku učencovu. A přec váš domov je zcela tak veliký jako jejich, ač se tak krásně nenazývá. Stavte tedy svůj vlastní svět! Jakmile přizpůsobíte svůj život čisté ideji své myslí, svět rozvine své velké rozměry před vámi. Odpovídající převrat věcí bude provázení přísliv ducha. Ihned nepříjemné úkazy, vepř, pavouci, hadi, mory, blázince, vězení, nepřátelé zmizí; jsou dočasnými a nebude jich více. Zápach a špínu přírody slunce vysuší a větry odnesou. Jako když léto přichází s jihu a roztavuje sněh a tvář země se zelená před ním, tak přibývající duch vyzdobí svou cestu krásou a zpěvem, které ho okouzlovati budou; stvoří krásné

tváře, teplá srdce, moudré řeči, hrdinské skutky podél své cesty, a zlo nebude více spatřeno. Nastane království člověka nad přírodou, — moc, která předčí náš sen o moci boží — a člověk nebude se diviti více, než slepec, který ponenáhlu nabývá jasného zraku.“